

Ks. Nieciecki, Jan

Popiersia na elewacjach pałacu Jana Klemensa Branickiego w Białymstoku : historia i stan zachowania

"Biuletyn Konserwatorski Województwa
Podlaskiego", 24, 2018, s. [42]-[86]

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego



Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.



Ks. JAN NIECIECKI
Białystok

Popiersia na elewacjach pałacu Jana Klemensa Branickiego w Białymstoku. Historia i stan zachowania

Rezydencja hetmana Jana Klemensa Branickiego w Białymstoku, nazywana w osiemnastowiecznej Europie „Polskim Wersalem”, wyróżniała się wśród ówczesnych magnackich siedzib Rzeczypospolitej nie tylko świetnością toczącego się w niej życia i panującym wszędzie znakomitym gustem¹, lecz także rozbudowanym programem ikonograficznym. Program ten, obejmujący pałac (il. 1-2), poprzedzające go dziedzińce i przylegające do niego ogrody oraz zwierzyńce (po części też miasto i liczne dworskie obiekty odległe od pałacu o 3-4 km), staje się obecnie coraz bardziej czytelny². Okazuje się przy tym, że bywał on w prezentowanych treściach często oryginalny, wymagający niejednokrotnie znacznej erudycji przy ich odczytywaniu. Tak było zwłaszcza z rzeźbionymi puttami z parterów ogrodowego salonu czy rzeźbami zdobiącymi pawilon w boskiecie (tzw. Salon Włoski)³. Oryginalną była też zapewne ikonografia rzeźbionych popiersi zdobiących pałacowe elewacje. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują 4 popiersia, znajdujące się na oficynach od strony dziedzińca⁴.

Nowe rozpoznania programu ideowego białostockiej rezydencji opierają się w większości przypadków na archiwalnych źródłach ikonograficznych, wspomnianych niekiedy źródłami pisanymi – głównie inwentarzami⁵, ale też wzmiankami w korespondencji i w późniejszych wspomnieniach. Najważniejszymi wśród źródeł ikonograficznych są unikalne w skali polskiej ryciny Klemma-Rentza, które ukazują widoki pałacowego ogrodu⁶. Chociaż pochodzą z 1750 r., wykonane jednak zostały na podstawie szkiców, sporządzonych przez Michaela Heinricha Rentza na przełomie 1746/1747 w Białymstoku⁷. Ważne są również XVIII-wieczne rysunki Pierre’a Ricaud de Tirregaille oraz rysunki ukazujące elewacje pałacu i kilku innych budowli. Przydatne są także archiwalne zdjęcia sprzed pierwszej i drugiej wojny światowej. Natomiast oryginalnych obiektów zawierających treści ikonograficzne zachowało się tak w ogrodzie, jak i w pałacu bardzo niewiele. Brakuje ich szczególnie we wnętrzach, ale odnosi się to również i do jego strony zewnętrznej. W tej sytu-



1. Białystok. Pałac Branickich, widok od dziedzińca. Fot. K. Przylicki, 2011.
Białystok. Branicki Palace, view from the courtyard. Photo: K. Przylicki, 2011.

acji dużego znaczenia nabierają zachowane do dzisiaj pierwotne dekoracje elewacji pałacu. Nawet wtedy, gdy ich stan obecny jest wynikiem, w jakiejś mierze, późniejszych konserwacji. Są nimi przede wszystkim popiersia na konsolach, znajdujące się na wszystkich reprezentacyjnych elewacjach pałacu. Tym bardziej że wyszły spod dobrego dłuta i prezentują ciekawą ikonografię.

Popiersi na ścianach białostockiego pałacu jest 24, lecz 2 z nich, na elewacji środkowej od strony dziedzińca, mają zdecydowanie inną formę, wykonane zostały z innego materiału, mianowicie z kamienia i należą stylowo do wcześniejszej fazy budowy pałacu (il. 3-4, także il. 5-6). W niniejszym artykule zajmować się zatem będziemy przede wszystkim 22 popiersiami – 6 z nich znajduje się na elewacjach korpusu głównego od ogrodu (il. 7-12), 2 na jego ścianach bocznych (il. 13-14) oraz 14, a zatem najwięcej, na elewacjach od strony dziedzińca honorowego. Osiem pierwszych popiersi umieszczono wysoko, pomiędzy drugą i trzecią kondygnacją. Natomiast popiersia na dziedzińcu ustawione zostały stosunkowo nisko, bo w górnej partii pierwszej kondygnacji. Przeznaczone zatem były do oglądania z bliska. Stojąc przodem do pałacu miało się przed sobą 10 popiersi: 2 starsze na gmachu środkowym i po 5 na parterowych galeriach, łączących korpus główny z bocznymi pawilonami – Łazienkowym i tzw. Pani Krakowskiej⁸ (il. 15-20 i 21-26). Pozostałe 4 rzeźby znajdowały się na dwu bocznych oficynach⁹, po obu stronach głównych wejść (il. 27-30).

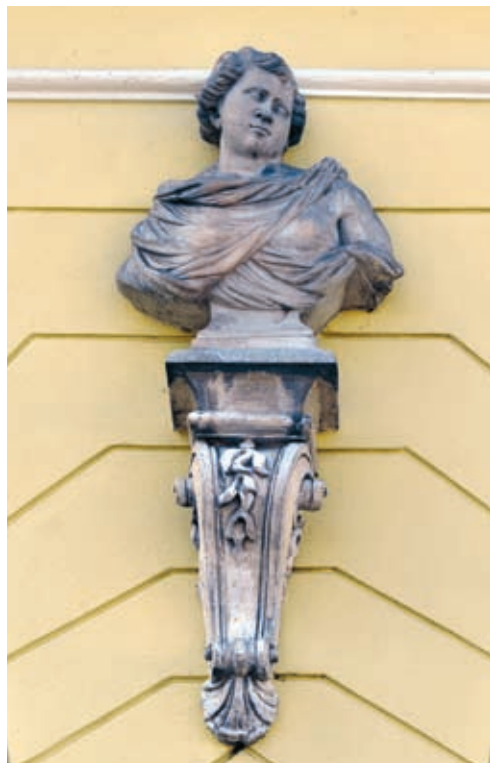


2. Białystok. Pałac Branickich, widok od ogrodu. Fot. K. Przylicki, 2015.
Białystok. Branicki Palace, view from the garden. Photo: K. Przylicki, 2015.

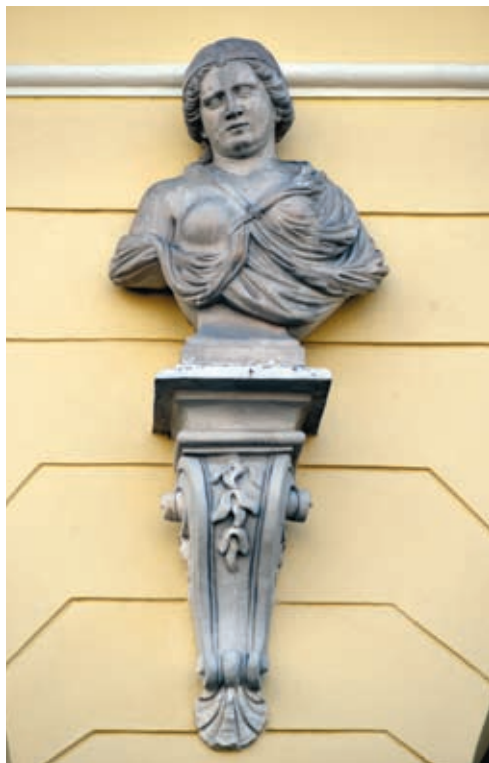
Omawiane popiersia pojawiły się na elewacjach pałacu podczas jego gruntownej przebudowy, przeprowadzonej według projektu Johanna Sigmunda Deybla w latach 1728-1738. W przebudowie tej wyróżnić można dwie fazy: lata 1728-1733 oraz lata 1737-1738¹⁰. Przerwa pomiędzy nimi spowodowana była wojną sukcesyjną, podczas której stronnicy Stanisława Leszczyńskiego splądrowali dobra białostockie, a sam Jan Klemens Branicki uwięziony został przez dzikowskich konfederatów w Jarosławiu¹¹. Popiersia (z wyjątkiem dwu starszych¹²) powstały podczas drugiej fazy przebudowy pałacu, a więc w latach 1737-1738¹³, kiedy to wybudowano galerie łączące korpus główny z powstałymi w tym samym czasie pawilonami. Przy rzeźbieniu zarówno popiersi, jak i konsoli, na których są one ustawione, wzorowano się na wydany ok. 1710 r. francuskim albumie *Galerie de Girardon*, sztychowanym przez Nicholasa Chevalliera według rysunków René Charpentiera. Dowiadujemy się o tym, choć nie do końca wprost, z listu Jana Klemensa Branickiego do Józefa Kurdwanowskiego z dnia 29 X 1738 r., w którym hetman zaleca, by *modele* [do konsoli w jego Gabinetec] *wziąć z tych kopersztychów, co to jest Galeria de Girardon a Paris, cośmy brali modele na busty dla snycerza*¹⁴. Porównanie białostockich „biustów” i konsoli z rycinami z paryskiego wydawnictwa (np. il. 31-35) w pełni to potwierdza¹⁵.

Wszystkie omawiane popiersia widnieją na rysunkach J. S. Deybla z lat 30. XVIII w. (względnie ich kopii), ukazujących elewację pałacu w Białymstoku¹⁶. Żąd-

BIAŁYSTOK. PAŁAC BRANICKICH, ELEWACJA KORPUSU GŁÓWNEGO OD DZIEDZIŃCA (3-6)
BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE, MAIN CORPS FAÇADE FACING THE COURTYARD (3-6)



3. Popiersie kobiety z odkrytą piersią, z lewej.
Fot. I. Marciszuk, 2018. Bust of woman with a bare breast, from the left. Photo: I. Marciszuk, 2018.



4. Popiersie kobiety z odkrytą piersią, z prawej.
Fot. I. Marciszuk, 2018. Bust of woman with a bare breast, from the right. Photo: I. Marciszuk, 2018.

ne z nich nie zostało więc dodane później, podczas kolejnych prac. Reprezentują zatem ikonografię pałacu z lat 1737-1738, nie poszerzoną jeszcze o nowy program ideowy rezydencji z lat 1746-1748¹⁷, realizowany jednak dopiero w pierwszej połowie lat 50. XVIII w. Spośród rysunków Deybla przeznaczonych dla Białegostoku najważniejszym dla naszych rozważań jest pochodzący z ok. 1737 r. widok elewacji Oficyny Kuchennej (il. 36-37)¹⁸, będący niewątpliwie rysunkiem projektowym. By się o tym przekonać, wystarczy zestawić go ze współczesnym widokiem Oficyny Gościnnej (il. 38), identycznej w tej partii z Oficyną Kuchenną. Porównując dekoracyjne podziały obu elewacji, zauważyć można, że podczas realizacji zrezygnowano z płycin, pozostawiając tylko jedną – w środkowym pseudoryzalicy. Uproszczona też została forma postumentu, na którym wspiera się górne okno. Zmianie uległa również część dekoracji – antyczne chusty nad oknem zastąpiono bowiem girlandami z kwiatów, a w górnych narożach, tuż przy kapitelach pilastrów, dodane zostały regencyjne ornamenty. Odmieniono także konsule, wzorując się przy tym na sztychach z *Galerie de Girardon*. Nie jest to zatem rysunek inwentaryzacyjny wybudowanej już oficyny. Stąd też zaznaczone na nim popiersia nie muszą wiernie oddawać wyglądu rzeźb, które zostały zrealizowane.



5. Maska Satyra (?). Fot. I. Marciszuk, 2018.
Mask of a Satyr (?). Photo: I. Marciszuk, 2018.



6. Maska Bachantki (?). Fot. I. Marciszuk, 2018.
Mask of a Bachante (?). Photo: I. Marciszuk, 2018.

O popiersiach z pałacowych elewacji nie wspominają stare inwentarze. W *Inwentarzu* z 1772 r. zaliczono je zapewne do „architektury”, którą „przyozdobiony” był pałac, stąd też nie wymieniono ich osobno. Uwzględnione w nim zostały natomiast drewniane figury, wieńczące pałacowe attyki¹⁹. Z inwentarzy nie dowiadujemy się zatem niczego o popiersiach (i o ich konsolach), w tym również tego, w jakim materiale je wyrzeźbiono. Informacje takie zawierają natomiast współczesne publikacje konserwatorskie. Okazuje się, że popiersia te wykonane zostały w „narzucie”²⁰ (według innego określenia, są „sztukatorskie”²¹). Wiemy dziś zatem, że przy rzeźbiarskim wystroju elewacji używano na białostockim dworze Jana Klemensa Branickiego niemal wyłącznie dwóch materiałów: narzutu (w dekoracjach architektonicznych i w popiersiach na konsolach) oraz drewna (przy rzeźbach na attykach)²². Dlaczego nie odkuwano ich w kamieniu? Tak jak to było w wielu innych rezydencjach w Polsce, choćby na pałacu w Wilanowie²³, czy na pałacu i oranżerii w Radzynie Podlaskim²⁴. Co więcej, kamienne też były grupy rzeźbiarskie w fasadzie pałacu Branickiego w Warszawie²⁵ oraz wazony na tamtejszej bramie i ogro-

BIAŁYSTOK. PAŁAC BRANICKICH, ELEWACJA KORPUSU GŁÓWNEGO OD OGRODU, KOLEJNO OD LEWEJ STRONY (7-12)
BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE, FAÇADE OF THE MAIN CORPS FACING THE GARDEN, SUCCESSIVELY FROM THE LEFT (7-12)



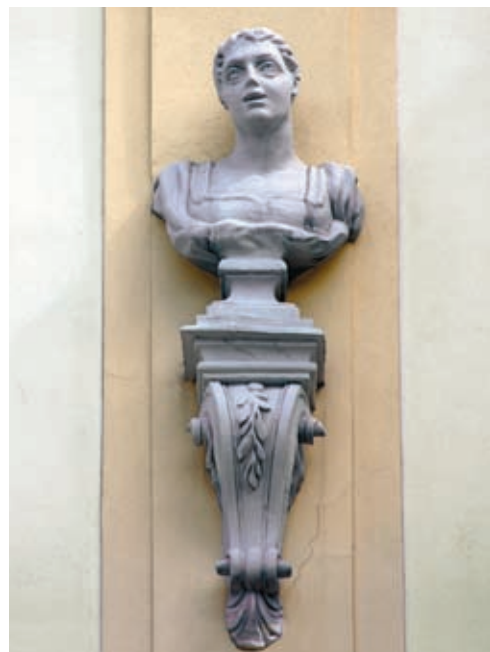
7. Popiersie starszej kobiety.
Fot. J. Koller-Szumaska, 2018. **Bust of older woman.**
Photo: J. Koller-Szumaska, 2018.



8. Popiersie kobiety. Fot. J. Koller-Szumaska, 2018.
Bust of woman. Photo: J. Koller-Szumaska, 2018.



9. Popiersie mężczyzny z brodą.
Fot. J. Koller-Szumaska, 2018. Bust of bearded man.
Photo: J. Koller-Szumaska, 2018.



10. Popiersie młodego mężczyzny.
Fot. J. Koller-Szumaska, 2018. Bust of young man.
Photo: J. Koller-Szumaska, 2018.



11. Popiersie mężczyzny z brodą.
Fot. J. Koller-Szumaska, 2018. Bust of bearded man.
Photo: J. Koller-Szumaska, 2018.



12. Popiersie kobiety.
Fot. J. Koller-Szumaska, 2018. Bust of woman.
Photo: J. Koller-Szumaska, 2018.

BIAŁYSTOK. PALAC BRANICKICH, ELEWACJE BOCZNE KORPUSU GŁÓWNEGO (13-14)

BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE, SIDE FAÇADES OF THE MAIN CORPS, SUCCESSIVELY FROM THE LEFT (13-14)



13. Popiersie kobiety. Fot. J. Koller-Szumaska, 2018.
Bust of woman. Photo: J. Koller-Szumaska, 2018.



14. Popiersie kobiety. Fot. J. Koller-Szumaska, 2018.
Bust of woman. Photo: J. Koller-Szumaska, 2018.

dzeniu²⁶. W kamieniu rzeźbione bywały także i popiersia, zdobiące elewacje, na przykład w pałacu wilanowskim²⁷. Drewniane rzeźby zdarzały się jednak i poza Białymstokiem, chociażby na bramnej wieży przed pałacem w Lubartowie²⁸ czy na bocznych skrzydłach pałacu w Wilanowie²⁹.

Próbując odpowiedzieć na postawione wyżej pytanie, można wysunąć następującą hipotezę: w wypadku rzeźb dekorujących zewnętrzną stronę budowli to nie oszczędność była główną przyczyną, że Jan Klemens Branicki decydował się najczęściej na użycie nietrwałych materiałów³⁰. Mimo iż wiedział, że ulegać one będą szybszemu zniszczeniu i że trzeba je będzie co jakiś czas wykonywać od nowa. W białostockiej rezydencji zapotrzebowanie na rzeźbione elementy było tak duże, iż było rzeczą niemożliwą, by wszystkie zamówienia mogły być wykonane przez warsztaty warszawskie³¹. A hetman zwykł był oczekiwać, że jego zamówienia realizowane będą na tyle szybko, by powstałe dzieło w krótkim czasie osiągnęło zamierzony efekt i to zarówno pod względem formalnym, jak i ikonograficznym.

Świadectwem takiego podejścia jest wspomniana rycina Klemma-Rentza, na której ukazano wszystkie zaplanowane rzeźby, także te, które dopiero miano zamówić w Warszawie³² i w Gdańsku³³. Bowiem również gdańscy rzeźbiarze wykonywali Branickiemu kamienne rzeźby i to dwukrotnie – w 1743 r. do pałacu warszawskiego oraz w latach 1748-1752 do ogrodu w Białymstoku. Ale i oni nie byli w stanie w pełni zaspokoić potrzeb Branickiego, z różnych zresztą przyczyn³⁴. Trudności te spowodowane były w dużej mierze tym, że hetman nie miał w Białymstoku rzeźbiarzy, którzy pracowaliby w kamieniu³⁵. Udało mu się jedynie zgromadzić tam grono snycerzy rzeźbiących w drewnie³⁶. Gdy musiał wybierać, które rzeźby wykuć w kamieniu – czy figury na elewacje pałacu, czy też figury do ogrodu – pierwszeństwo dawał rzeźbom ogrodowym. Pałacowe akroteriony stały bowiem wysoko i były, jak wszystkie białostockie rzeźby, malowane na białą. Mogły więc być drewniane – wyglądały bowiem z daleka tak samo jak rzeźby z kamienia³⁷. Inaczej rzecz się miała z rzeźbami w ogrodzie – oglądający mieli je tuż przed sobą i z łatwością odróżnić mogli fakturę materiału, z którego były zrobione³⁸.

Powróćmy jednak do popiersi na konsolach zdobiących pałac w Białymstoku. Zostały one wykonane w narzucie, a więc w zaprawie wapiennej, z ewentualnym dodatkiem gipsu. Poszczególne części rzeźb łączone były drewnianymi kotwami³⁹. Prace sztukatorskie Jan Klemens Branicki zmuszony był zamawiać, podobnie jak prace w kamieniu, u rzeźbiarzy warszawskich, którzy musieli je wykonywać na miejscu. Trzeba ich było zatem sprowadzać do Białegostoku, co nie zawsze było łatwe. Dzięki zachowanym źródłom archiwalnym wiemy, jak przebiegały prace sztukatorskie w Apartamencie Paradnym na parterze białostockiego pałacu. Wykonał je w latach 1753-1754 przybyły z Warszawy rzeźbiarz Franz Anton Vogt wraz z zespołem⁴⁰. Podobnie być musiało i w latach 1737-1738, gdy w związku z wykańczaniem elewacji przebudowanego pałacu wykonywano również omawiane popiersia. Czy rzeźbiarzem przybyłym wówczas do Białegostoku mógł być Johann Chrisostom Redler⁴¹? Obecny stan zachowania popiersi uniemożliwia przeprowadzenie ich porównawczej analizy formalnej z udokumentowanymi pracami tego artysty, a co za tym idzie i udzielenie definitywnej odpowiedzi na postawione pytanie. Możliwości takiej nie można jednak wykluczyć. Z korespondencji hetmana wiemy, że w 1757 r. Branicki przypominał Redlerowi, iż powinien być mu wdzięcznym, gdyż bez niego *byłby pewnie nikomu dotąd nieznanym*⁴². Rzeźbiarz ten pojawia się w źródłach archiwalnych około połowy lat 30. XVIII w.⁴³ W świetle przytoczonych słów J. K. Branickiego jest bardzo prawdopodobne, że w tym właśnie czasie wykonywał on dla hetmana jakieś prace. Mogły być nimi sztukatorskie popiersia w Białymstoku, powstałe w latach 1737-1738. Tym bardziej że Redler posługiwał się także i tą techniką – miał na przykład wykonać Branickiemu w 1743 r. sztukaterie do Apartamentu Paradnego w jego warszawskim pałacu⁴⁴.

Białostockie popiersia wykonane zostały w narzucie, a więc w materiale, który wystawiony przez dłuższy czas na działanie niekorzystnych warunków atmosferycznych narażony jest na poważne zniszczenia. Czy zatem mogły one przetrwać w takich warunkach prawie trzy wieki? Dzięki archiwalnym zdjęciom wiemy, że przez cały czas, aż do powojennej odbudowy pałacu, pozostały one na swoim miejscu⁴⁵. W jakim jednak stanie znajdują się one obecnie i czy można je poddawać analizie formalnej i ikonograficznej jako XVIII-wieczne obiekty? Pytanie to dotyczy



15. Białystok. Pałac Branickich, widok lewej galerii przy korpusie głównym od dziedzińca.

Fot. K. Przylicki, 2011.

Białystok. Branicki Palace, view of the left gallery near the main corps facing the courtyard.

Photo: K. Przylicki, 2011.

zwłaszcza popiersi z elewacji ogrodowej pałacu (i ze ścian bocznych jego korpusu), a więc od zachodu, skąd w Białymstoku najczęściej wieją wiatry. Ponadto po tej stronie stoją one bardzo wysoko i nic ich nie osłania (rozciąga się tu bowiem ogrodowy salon), przez co tym bardziej są narażone na ujemne wpływy⁴⁶. Gdy w 2006 r. przeprowadzano po 30-40 latach konserwację wszystkich tych popiersi, okazało się, że znajdują się one w bardzo złym stanie⁴⁷. Nie ulega zatem wątpliwości, że w przeszłości musiano je co pewien czas „odnawiać”. Zapewne pierwsze takie prace przeprowadzono już za życia hetmana.

Z początków XIX w., gdy białostocki pałac był rezydencją imperatorów Rosji, zachowała się informacja, że cesarz Aleksander I nie życzył sobie, by podczas remontu pałacu wprowadzano jakieś zmiany zarówno w jego wyglądzie zewnętrznym, jak i wewnętrznym⁴⁸. Stąd za jego rządów pobielono jedynie zewnętrzne ściany pałacowego korpusu, wraz ze znajdującymi się na nich sztukatorskimi ozdobami⁴⁹. Przyczyniło się to z pewnością do przetrwania popiersi. Pod koniec 1825 r. cesarz zmarł⁵⁰. Poważniejsze prace przy pałacu przeprowadził jego następca, Mikołaj I (w latach 1826-1830)⁵¹. Prawdopodobnie „odnowiono” wówczas także popiersia, zwłaszcza z zachodniej elewacji. Nie jest wykluczone, że wprowadzono przy tym pewne korekty w wyglądzie wizerunków, które uznano za niewłaściwe w carskiej

BIAŁYSTOK. PAŁAC BRANICKICH, ELEWACJA LEWEJ GALERII PRZY KORPUSIE GŁÓWNYM OD DZIEDZIŃCA (16-20)
BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE, FAÇADE OF THE LEFT GALLERY NEXT TO THE MAIN CORPS FACING THE COURTYARD,
SUCCESSIVELY FROM THE LEFT (16-20)



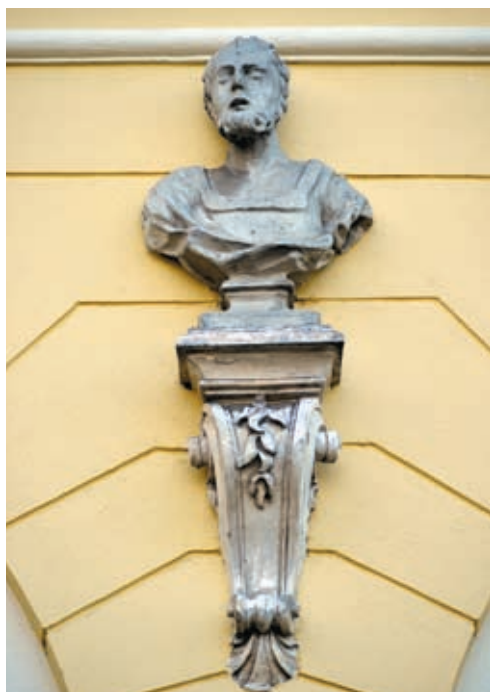
16. Popiersie mężczyzny z brodą.

Fot. I. Marciszuk, 2018.

Bust of bearded man. Photo: I. Marciszuk, 2018.

17. Popiersie kobiety. *Fot. I. Marciszuk, 2018.*

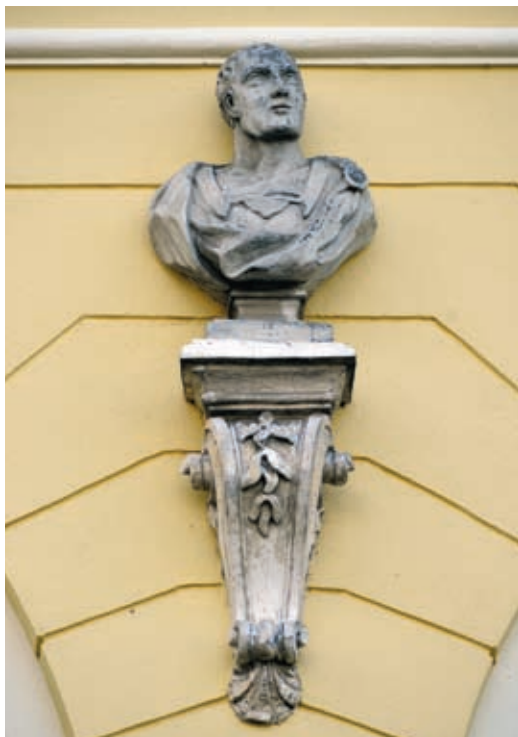
Bust of woman. Photo: I. Marciszuk, 2018.



18. Popiersie mężczyzny z brodą.

Fot. K. Przylicki, 2011.

Bust of bearded man. Photo: I. Marciszuk, 2018.



19. Popiersie mężczyzny w stroju rzymskiego żołnierza. Fot. I. Marciszuk, 2018.
Bust of man dressed as a Roman soldier.
Photo: I. Marciszuk, 2018.

rezydencji (il. 39)⁵². Wiemy, że tak właśnie postąpiono w 1826 r. z panopliami na obu elewacjach Bramy Wielkiej, zastępując je gipsowymi wojennymi armaturami z herbami imperatorskimi, czyli z dwugłowymi orłami (il. 40)⁵³. Popiersia przetrwały też kolejny remont pałacu z lat 1837-1841, tym razem gruntowny, gdyż połączony z jego częścią przebudową. W 1837 r. Mikołaj I przeznaczył bowiem pałac, dotychczasową carską rezydencję, na siedzibę Instytutu Panien Szlacheckich, co pociągnęło za sobą konieczność przystosowania go do nowych potrzeb⁵⁴. Prace przy odnawianiu elewacji pałacu musiały być prowadzone i później, popiersi jednak także i wówczas nie usunięto, czego dowodzą zdjęcia sprzed pierwszej wojny światowej i z okresu międzywojennego.

W lutym 1920 r., gdy pałac był już własnością państwa polskiego, Ministerstwo Sztuki i Kultury przekazało obiekt Urzędowi Wojewódzkiemu. Specjalnie powołana komisja oceniła stan zewnętrznej strony pałacu jako „możliwy”. Podjęto wówczas niewielkie prace remontowe, które zostały ukończone w 1926 r.⁵⁵ W międzyczasie przeprowadzono architektoniczną inwentaryzację obiektu, z której wynika, że wszystkie popiersia przetrwały⁵⁶. W 1927 r. zatwierdzony został projekt restauracji pałacu (autorstwa arch. J. Lisickiego), mający na celu przywrócenie mu stanu z XVIII w. Prace prowadzone przy nim w latach 20. i 30. XX w. nie przyniosły jednak w pełni satysfakcjonujących efektów⁵⁷.

Podczas drugiej wojny światowej białostocki pałac uległ ogromnym zniszczeniom. Popiersia jednak, z wyjątkiem jedne-



20. Popiersie kobiety. Fot. I. Marciszuk, 2018.
Bust of woman. Photo: I. Marciszuk, 2018.



21. Białystok. Pałac Branickich, widok prawej galerii przy korpusie głównym od dziedzińca.

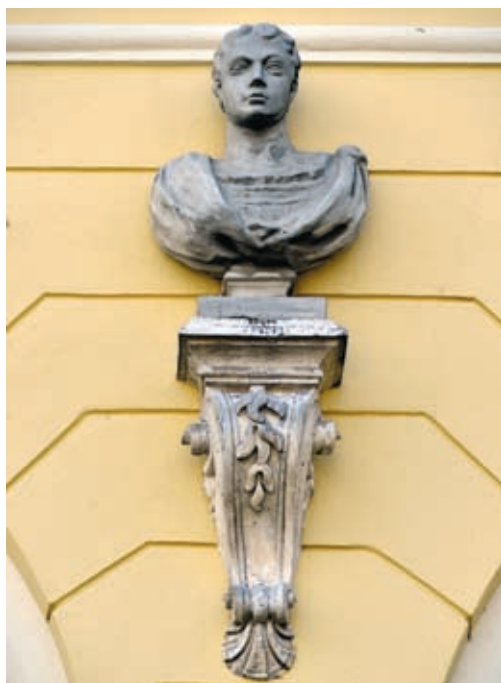
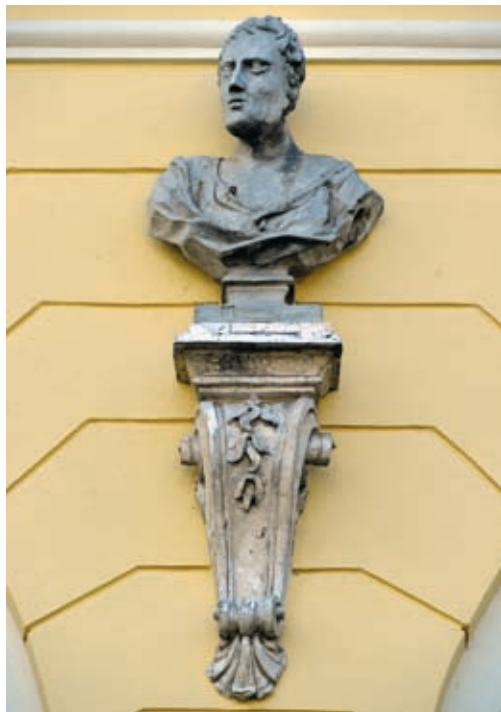
Fot. K. Przylicki, 2011.

Białystok. Branicki Palace, view of the right gallery next to the main corps facing the courtyard.

Photo: K. Przylicki, 2011.

go, w lepszym lub gorszym stanie, przetrwały. Przekonać się o tym można oglądając zdjęcia z lat ok. 1945-1956, wykonane przez Władysława Paszkowskiego (il. 41-61)⁵⁸. Wkrótce po wojnie przystąpiono do odbudowy pałacu. Projekt odbudowy sporządził inż. arch. Stanisław Bukowski, który też kierował pracami przy jego realizacji⁵⁹. Rozpoczęto je w 1948 r. od oficyn bocznych⁶⁰. Prace przebiegały bardzo sprawnie, tak że już w końcu 1949 r. w prawej oficynie otwarto Muzeum Regionalne⁶¹. Znacznie dłużej trwała odbudowa korpusu głównego, zwłaszcza jego elewacji ogrodowej, którą wykańczano jeszcze w latach 1955-1956⁶². Stan zachowania popiersi przed ich ówczesną konserwacją ukazują zdjęcia wykonane przez Stanisława Kiliszka ok. 1948 r. (il. 62-73)⁶³. Zobaczyć na nich jednak można niemal wyłącznie rzeźby od strony dziedzińca i to nie wszystkie. Okazuje się, że popiersia po tej stronie pałacu przetrwały wojnę w zupełnie dobrym stanie. Informacji o zakresie przeprowadzonych przy nich prac dostarczają również zdjęcia Władysława Paszkowskiego z lat 1945-1956 (il. 41-51)⁶⁴. Wynika z nich, że popiersia od dziedzińca poddane zostały w latach 1948-1950 konserwacji⁶⁵, jednak dość niewielkiej – usunięto tylko zabrudzenia oraz uzupełniono drobne ubytki (il. 49-51)⁶⁶. Nieco większe prace wykonano jedynie przy popiersiu mężczyzny z lewej oficyny, któremu przywrócono sarmackie wąsy (por. il. 71 i 27)⁶⁷.

BIAŁYSTOK. PALAC BRANICKICH, ELEWACJA LEWEJ GALERII PRZY KORPUSIE GŁÓWNYM OD DZIEDZIŃCA (22-26)
BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE, FAÇADE OF THE RIGHT GALLERY NEXT TO THE MAIN CORPS FACING THE COURTYARD,
SUCCESSIVELY FROM THE LEFT (22-26)



22. Popiersie młodego mężczyzny.

Fot. I. Marciszuk, 2018.

Bust of young man. Photo: I. Marciszuk, 2018.

23. Popiersie mężczyzny z brodą.

Fot. I. Marciszuk, 2018.

Bust of bearded man. Photo: I. Marciszuk, 2018.

24. Popiersie młodego mężczyzny w stroju
rzymskiego żołnierza.

Fot. I. Marciszuk, 2018.

Bust of young man dressed as a Roman soldier.

Photo: I. Marciszuk, 2018.



25. Popiersie kobiety.

Fot. I. Marciszuk, 2018.

Bust of woman. Photo: I. Marciszuk, 2018.

26. Popiersie mężczyzny z brodą.

Fot. I. Marciszuk, 2018.

Bust of bearded man. Photo: I. Marciszuk, 2018.

Usunięto je prawdopodobnie w XIX w., by mężczyzna ów nie przypominał o polskiej historii pałacu. Konserwację rzeźb z lat 1948-1950 przeprowadzić musiały warszawskie PKZ-ty, skoro powstałe wówczas ich fotografie wykonał S. Kiliszek, pracownik tego przedsiębiorstwa.

Stanisław Kiliszek nie wykonał ok. 1948 r. zdjęć popiersi z elewacji zachodniej i ze ścian bocznych pałacu zapewne nie z powodu tego, że znajdowały się one bardzo wysoko i trudno im było zrobić zdjęcia, lecz dlatego, że były w tak bardzo złym stanie, iż prace przy nich musiano odłożyć. Jedno popiersie wszakże sfotografował (il. 73)⁶⁸. Na zdjęciu tym widać, że głowa w popiersiu była tak mocno spękana, iż mogła się wkrótce rozsypać. Zachowały się jednak zdjęcia autorstwa Władysława Paszkowskiego, ukazujące całe elewacje od strony ogrodu. Pochodzą one z czasów odbudowy tychże elewacji, a więc z lat ok. 1950-1956 (il. 56, 58)⁶⁹. Porównując je ze zdjęciami Paszkowskiego z lat ok. 1945-1950 zauważyć można, że jeszcze jednemu popiersiu brakuje głowy (por. il. 57 z il. 58)⁷⁰. Prawdopodobnie w międzyczasie się rozpadła, nie jest jednak wykluczone, że została zdjęta w celu zabezpieczenia. Wszystkie te zdjęcia zdają się potwierdzać hipotezę, że popiersia od strony ogrodu, będące w latach 1948-1950 w znacznie gorszym stanie niż rzeźby od dziedzińca, starano się w owych latach jedynie zabezpieczyć, przykrywając je na przykład daszkiem (il. 59⁷¹). Z konserwacją ich, wymagającą odtworzenia zniszczonych głów, postanowiono na razie poczekać.

Prace przy popiersiach na elewacji ogrodowej i na ścianach bocznych korpusu podjęto dopiero w 1961 r., gdy białostockiemu pałacowi *przywracano barokową kolorystykę*⁷². Konserwację popiersi przeprowadził zespół pracowników z warszawskich PKZ-tów, pod kierunkiem Stanisława Kiliszka. Wiemy o tym z katalogu



BIAŁYSTOK. PALAC BRANICKICH, ELEWACJA LEWEJ OFICYNY OD DZIEDZIŃCA, KOLEJNO OD LEWEJ STRONY (27-28)
BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE, FAÇADE OF THE LEFT OUTBUILDING FACING THE COURTYARD,
SUCCESSIVELY FROM THE LEFT (27-28)



27. Popiersie domniemanego Klemensa Gryfity.
Fot. I. Marciszek, 2018.
Bust of presumably Klemens Gryfity.
Photo: I. Marciszek, 2018.



28. Popiersie domniemanego księcia Jaksy,
syna Leszka III. *Fot. I. Marciszek, 2018.*
Bust of presumably Duke Jaksa, son of Leszko III.
Photo: I. Marciszek, 2018.

dokumentacji konserwatorskich, z którego dowiadujemy się również, że *popiersia na elewacjach korpusu* zostały wykonane w technice *narztu*, że pochodzą one z XVIII w. oraz że podczas konserwacji oczyszczono je i uzupełniono w nich ubytki⁷³.

BIAŁYSTOK. PAŁAC BRANICKICH, ELEWACJA PRAWEJ OFICYNY OD DZIEDZIŃCA, KOLEJNO OD LEWEJ STRONY (29-30)
BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE, FAÇADE OF THE RIGHT OUTBUILDING FACING THE COURTYARD,
SUCCESSIVELY FROM THE LEFT (29-30)



29. Popiersie domniemanej Julii, siostry Juliusza Cezara, żony Leszka III. *Fot. I. Marciszuk, 2018.*
Bust of presumably Julia, sister of Julius Caesar, wife of Leszko III. *Photo: I. Marciszuk, 2018.*



30. Popiersie domniemanego Leszka III. *Fot. I. Marciszuk, 2018.*
Bust of presumably Leszko III. *Photo: I. Marciszuk, 2018.*

W Muzeum Historii Medycyny i Farmacji Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku zachowały się poza tym gipsowe i cementowe odlewy z modeli 4 głów i 20 konsoli, których powstanie związane być musi z pracami konserwatorskimi



31. Popiersia dwóch kobiet
z konsolami.
Busts of two women with consoles.



32. Popiersia kobiety i mężczyzny
z konsolami.
Busts of woman and man with consoles.

33. Popiersie starca.
Bust of old man.

34. Popiersie kobiety
z odkrytą piersią.
Bust of woman with a bare breast.

35. Popiersie cesarza rzymskiego.
Bust of a Roman Emperor.

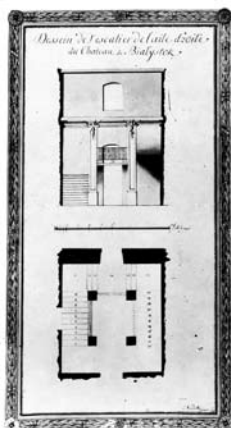


ILUSTRACJE Z ALBUMU
GALERIE DE GIRARDON,
ok. 1710.

Fot. ze zbiorów
A. Oleńskiej.

ILLUSTRATIONS FROM
THE LA GALERIE
DE GIRARDON ALBUM,
CA. 1710.

Photo: from
the collections
of A. Oleńska.

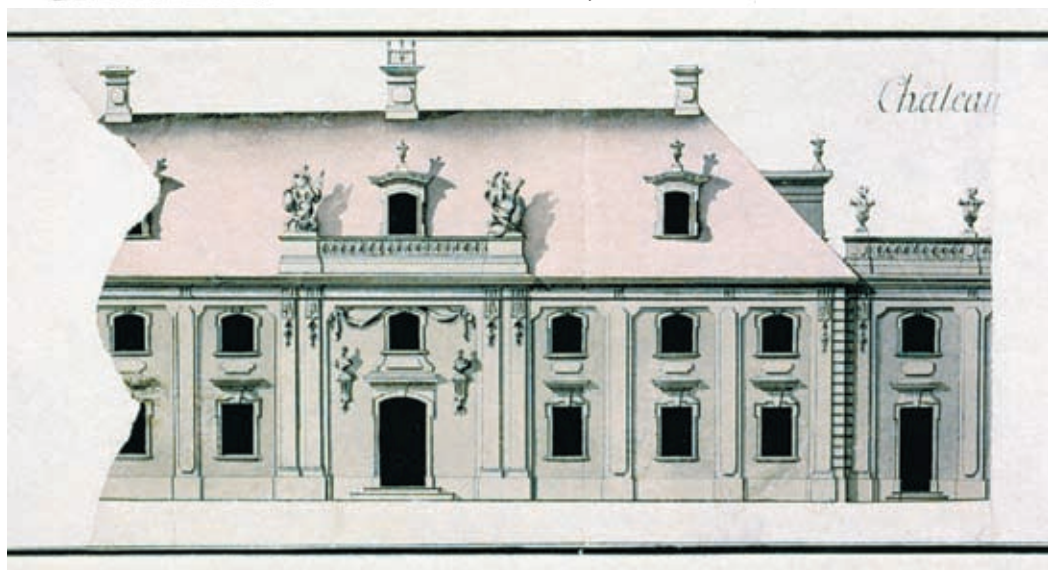


36. Białystok. Pałac Branickich, widok lewej oficyny od dziedzińca. Rysunek, ok. 1737 r.
IS PAN w Warszawie, nr inw. 39492.

Białystok. Branicki Palace, view of the left outbuilding facing the courtyard. Drawing, ca. 1737.
After: Institute of Art at the Polish Academy of Sciences in Warsaw, inv. no. 39492.

37. Białystok. Pałac Branickich, widok lewej oficyny od dziedzińca, fragment. Rysunek, ok. 1737 r.
PKZ w Warszawie, nr inw. 8363.

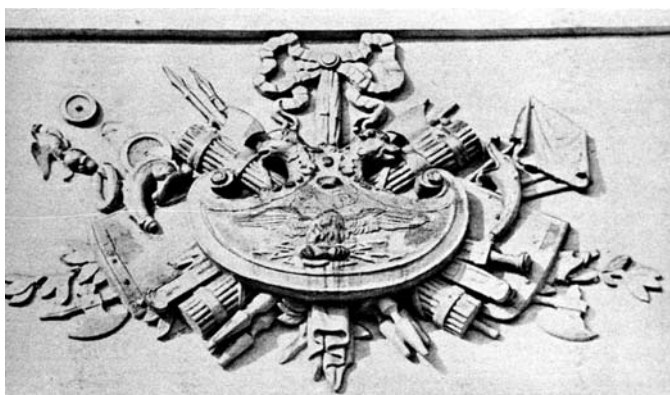
Białystok. Branicki Palace, view of the left outbuilding facing the courtyard, fragment. Drawing, ca. 1737.
After: Studio for Conservation of Cultural Property (further as: PKZ) in Warsaw, inv. no. 8363.



w 1961 r. (il. 74-77)⁷⁴. Nie posiadamy więc zbyt wielu źródeł historycznych do owej konserwacji – dysponujemy zaledwie krótkimi wzmiankami w katalogu dokumentacji, nielicznymi zdjęciami archiwalnymi oraz kilkoma gipsowymi modelami. Są też, oczywiście, i same popiersia. Wielką pomocą w wykorzystaniu tych ostatnich źródeł są spostrzeżenia Małgorzaty Andron, poczynione podczas ich konserwacji w 2006 r.⁷⁵



38. Białystok. Pałac Branickich, widok prawej oficyny od dziedzińca. Fot. K. Przylicki, 2011.
Białystok. Branicki Palace, view of the right outbuilding facing the courtyard. Photo: K. Przylicki, 2011.



39. Białystok. Pałac Branickich.
Popiersie domniemanego
Klemensa Gryfity z elewacji
lewej oficyny. Fot. przed 1915.
Ze zbiorów autora.
Białystok. Branicki Palace. Bust
of presumably Klemens Gryfita
from left outbuilding façade.
Photo: prior to 1915. From
the author's collections.

40. Białystok. Pałac Branickich.
Panoplia na Bramie Wielkiej.
Fot. przed 1915. J. Łukomski,
Bielostokskij dworiec, „Starije Gody”,
1915, nr 3, il. na s. 5.
Białystok. Branicki Palace. Panoply
on the Great Gate. Photo: prior
to 1915. Acc. to: J. Łukomski,
*Bielostotskiy dvoriets, „Stariye
Gody”, 1915, no. 3, fig. on p. 5.*

Do jakich zatem wniosków doprowadza nas analiza przytoczonych źródeł? Okazuje się przede wszystkim, że podczas konserwacji w 1961 r. we wszystkich popiersiach od strony ogrodu wymieniono głowy na zupełnie nowe, cementowe⁷⁶ (np. il. 60-61⁷⁷). Przy ich wykonaniu za wzór posłużyły, w większym lub mniejszym stopniu, oryginalne XVIII-wieczne głowy. Być może cztery lepiej zachowane głowy wykorzystano jako modele przy sporządzaniu gipsowych odlewów (il. 9, 11, 13, 7), dla czterech pozostałych głów, znacznie bardziej zniszczonych lub wręcz nie zachowanych, musiano wykonać nowe modele. Nie ulega wątpliwości, że cztery głowy przechowywane w muzeum odlane zostały z tych nowych modeli⁷⁸. W jednej z nich powtórzono zapewne z grubsza wygląd pierwotnej głowy (il. 74 i 10), w dwu innych nawiązano być może do głów XVIII-wiecznych (il. 75 i 14, 76 i 12), czwartą zaś stworzono zupełnie od nowa (il. 77 i 8). Popiersia odlane z nowych modeli tak bardzo różnią się formalnie, iż nie ma wątpliwości, że przy ich sporządzaniu zatrudnionych było kilku rzeźbiarzy.

Zupełnie inaczej przebiegała w 1961 r. konserwacja ramion tychże popiersi. Ze spostrzeżeń Małgorzaty Andron poczynionych podczas konserwacji w 2006 r. wynika, że w 1961 r. musiały się one znajdować w dużo lepszym stanie aniżeli głowy i konsole popiersi, skoro je zachowano. Pozostawiono w nich nawet tkwiące w środku stare drewniane kotwy. Po zabezpieczeniu oryginalnych ramion obłożono je cementem, powtarzając przy tym ich pierwotny modelunek.

BIAŁYSTOK. PAŁAC BRANICKICH. WIDOKI PAŁACU Z CZASÓW POWOJENNEJ ODBUDOWY.

Fot. 41-61 W. Paszkowski 1945-1956.

BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE. VIEWS OF THE PALACE FROM THE PERIOD OF POST-WAR RECONSTRUCTION.

Photo 41-61: W. Paszkowski 1945-1956.

41. Widok korpusu głównego i prawej galerii pałacu od dziedzińca. WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/24/2155/2. **View of the Palace main corps and right gallery facing the courtyard.** Voivodeship Office of the Protection of Historical Monuments (further as: WUOZ) in Białystok, inv. no. M/24/2155/2.





42. Widok korpusu głównego pałacu od dziedzińca z popiersiem kobiety i dwiema maskami (por. il. 4-6).
*WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/19/1633/1. View of the Palace main corps facing the courtyard with
a bust of a woman and two masks (cf. fig. 4-6). WUOZ in Białystok, inv. no. M/19/1633/1.*

43. Widok lewej galerii pałacu i oficyny pałacowej od dziedzińca. *WUOZ w Białymstoku,
nr inw. M/19/1651/2. View of the Palace left gallery and outbuilding facing the courtyard.
WUOZ in Białystok, inv. no. M/19/1651/2.*





44. Widok prawej oficyny pałacowej. WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/19/1681/1.
View of the Palace right gallery. WUOZ in Białystok, inv. no. M/19/1681/1.

45. Widok prawej oficyny pałacowej ze zburzoną prawą partią. WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/16/1440/1.
View of the Palace right gallery with demolished right part. WUOZ in Białystok, inv. no. M/16/1440/1.





46. Fragment lewej oficyny pałacowej z popiersiem domniemanego Klemensa Gryfity (por. il. 27). WUOZ w Białymstoku, nr inv. M/21/1887/4.
Fragment of the Palace left gallery with a bust of presumably Klemens Gryfita (cf. fig. 27).
WUOZ in Białystok, inv. no. M/21/1887/4.



47. Popiersie domniemanego Klemensa Gryfity na elewacji lewej oficyny pałacowej (por. il. 27). WUOZ w Białymstoku, nr inv. M/21/1887/6.
Bust of presumably Klemens Gryfita on the façade of the Palace left gallery (cf. fig. 27).
WUOZ in Białystok, inv. no. M/21/1887/6.

48. Widok prawej oficyny pałacowej z dwoma popiersiami (por. il. 29, 30). WUOZ w Białymstoku, nr inv. M/24/2128/4. **View of the Palace right outbuilding with two busts (cf. fig. 29, 30).** WUOZ in Białystok, inv. no. M/24/2128/4.





49. Prace konserwatorskie przy popiersiu domniemanego księcia Jaksa na elewacji lewej oficyny pałacowej (por. il. 28). *WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/22/1932/6.*

Conservation of the bust of presumably Duke Jaksa on the façade of the Palace left outbuilding
(cf. fig. 28). *WUOZ in Białystok, inv. no. M/22/1932/6.*

50. Prace konserwatorskie przy popiersiu domniemanego Leszka III na elewacji prawej oficyny pałacowej (por. il. 30). *WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/22/1946/1.*

Conservation of the bust of presumably Leszko III on the façade of the Palace right outbuilding
(cf. fig. 30). *WUOZ in Białystok, inv. no. M/22/1946/1.*





51. Prace konserwatorskie przy popiersiach na elewacji lewej galerii pałacu (por. il. 19, 20).
WUOZ w Białymstoku, nr intw. M/17/1511/2.

Conservation of busts on the façade of the Palace left gallery (cf. fig. 19, 20).
WUOZ in Białystok, inv. no. M/17/1511/2.

52. Widok narożnika pałacu od ogrodu z tzw. Pawilonem Pani Krakowskiej.
WUOZ w Białymstoku, nr intw. M/22/1971/2.

View of the Palace corner facing the garden with the so-called Pavilion of the Lady of Cracow.
WUOZ in Białystok, inv. no. M/22/1971/2.





53. Widok lewej bocznej elewacji pałacu od ogrodu z popiersiem kobiety (por. il. 13).
WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/18/1594/5.

View of the Palace left façade facing the garden with a bust of a woman (cf. fig. 13).
WUOZ in Białystok, inv. no. M/18/1594/5.

54. Widok prawej bocznej elewacji pałacu od ogrodu z popiersiem kobiety (głowa silnie zniszczona;
por. il. 14 i 75). *WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/27/2413/2.*

**View of the Palace right façade facing the garden with a bust of a woman (extensively damaged head;
cf. fig. 14 and 75).** *WUOZ in Białystok, inv. no. M/27/2413/2.*

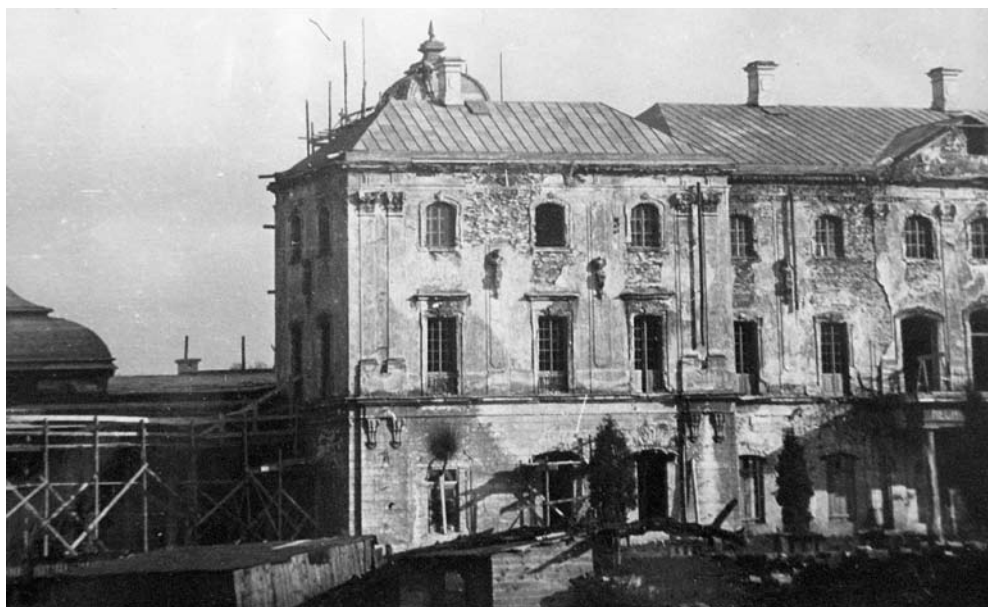




55. Widok lewego ryzalitu pałacu od ogrodu z dwoma popiersiami kobiet (brak jednej głowy; por. il. 7 oraz 8 i 77). WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/23/2055/5.
View of the Palace left projection facing the garden with two busts of women (one head missing; cf. fig. 7, 8 and 77). WUOZ in Białystok, inv. no. M/23/2055/5.

56. Widok lewej części korpusu pałacu od ogrodu z trzema popiersiami (brak jednej głowy; por. il. 7, 8, 9).
WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/23/2056/5.

View of the left side of the Palace corps facing the garden with three busts (one head missing; cf. fig. 7, 8, 9). WUOZ in Białystok, inv. no. M/23/2056/5.





57. Widok prawego ryzalitu pałacu od ogrodu z dwoma popiersiami (widoczne obie głowy; por. il. 11 oraz 12 i 76). *WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/27/2415/1.*

View of the Palace right projection facing the garden with two busts (both heads visible; cf. fig. 11, 12 and 76). *WUOZ in Białystok, inv. no. M/27/2415/1.*

58. Widok prawej części korpusu pałacu od ogrodu z trzema popiersiami (brak jednej głowy; por. il. 10, 11 oraz 12 i 76). *WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/27/2406/3.*

View of the right side of the Palace corps facing the garden with three busts (one head missing; cf. fig. 10, 11 and 12, 76). *WUOZ in Białystok, inv. no. M/27/2406/3.*





59. Zabezpieczenie zniszczonego częściowo popiersia na elewacji pałacu.

WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/13/1133/5.

Projection of partly damaged bust on the Palace façade. *WUOZ in Białystok, inv. no. M/13/1133/5.*

60. Popiersie mężczyzny z brodą w środkowej części elewacji korpusu głównego pałacu od ogrodu (z lewej) po rekonstrukcji (por. il. 9 i 73).

WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/2/129/5.

Bust of bearded man in the central part of the Palace main corps facing the garden (to the left) after reconstruction (cf. fig. 9 and 73).

WUOZ in Białystok, inv. no. M/2/129/5.



61. Popiersie młodego mężczyzny w środkowej części elewacji korpusu głównego pałacu od ogrodu (z prawej) po rekonstrukcji (por. il. 10 i 74).

WUOZ w Białymstoku, nr inw. M/2/130/1.

Bust of young man in the central Palace main corps facing the garden (to the right) after reconstruction (cf. fig. 10 and 74).

WUOZ in Białystok, inv. no. M/2/130/1.

BIAŁYSTOK. PAŁAC BRANICKICH, ELEWACJA LEWEJ GALERII PRZY KORPUSIE GŁÓWNYM OD DZIEDZIŃCA,
KOLEJNO OD LEWEJ STRONY (62-65)
BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE, LEFT GALLERY FAÇADE NEXT TO THE MAIN CORPS FACING THE COURTYARD,
SUCCESSIVELY FROM THE LEFT (62-65)



62. Popiersie kobiety. Fot. S. Kiliszek, ok. 1948.
PKZ w Warszawie, nr inw. 205628.
Bust of woman. Photo: S. Kiliszek, ca. 1948.
PKZ in Warsaw, inv. no. 205628.



63. Popiersie mężczyzny z brodą. Fot. S. Kiliszek,
ok. 1948. PKZ w Warszawie, nr inw. 205627.
Bust of bearded man. Photo: S. Kiliszek, ca.
1948. PKZ in Warsaw, inv. no. 205627.



64. Popiersie mężczyzny w stroju rzymskiego żołnierza.
Fot. S. Kiliszek, ok. 1948. PKZ w Warszawie, nr inw. 205626.
Bust of man dressed as a Roman soldier. Photo:
S. Kiliszek, ca. 1948. PKZ in Warsaw, inv. no. 205626.



65. Popiersie kobiety. Fot. S. Kiliszek, ok. 1948.
PKZ w Warszawie, nr inw. 205625.
Bust of woman. Photo: S. Kiliszek, ca. 1948.
PKZ in Warsaw, inv. no. 205625.

BIAŁYSTOK. PALAC BRANICKICH, ELEWACJA PRAWEJ GALERII PRZY KORPUSIE GŁÓWNYM OD DZIEDZIŃCA,
KOLEJNO OD LEWEJ STRONY (66-70)
BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE, RIGHT GALLERY FAÇADE NEXT TO THE MAIN CORPS FACING THE COURTYARD,
SUCCESSIVELY FROM THE LEFT (66-70)



66. Popiersie młodego mężczyzny. Fot. S. Kiliszek,
ok. 1948. PKZ w Warszawie, nr inw. 205618.
Bust of young man. Photo: S. Kiliszek, ca. 1948.
PKZ in Warsaw, inv. no. 205618.



67. Popiersie mężczyzny z brodą. Fot. S. Kiliszek,
ok. 1948. PKZ w Warszawie, nr inw. 205617.
Bust of bearded man. Photo: S. Kiliszek, ca. 1948.
PKZ in Warsaw, inv. no. 205617.



68. Popiersie młodego mężczyzny w stroju
żołnierza rzymskiego. Fot. S. Kiliszek, ok. 1948. PKZ
w Warszawie, nr inw. 205616. Bust of young man
dressed as a Roman soldier. Photo: S. Kiliszek,
ca. 1948. PKZ in Warsaw, inv. no. 205616.



69. Popiersie kobiety. Fot. S. Kiliszek, ok. 1948.
PKZ w Warszawie, nr inw. 205615.
Bust of woman. Photo: S. Kiliszek, ca. 1948.
PKZ in Warsaw, inv. no. 205615.



70. Popiersie młodego mężczyzny. Fot. S. Kiliszek, ok. 1948. PKZ w Warszawie, nr inw. 205614.
Bust of young man. Photo: S. Kiliszek, ca. 1948. PKZ in Warsaw inv. no. 205614.

Podobnie jak głowy, również wszystkie konsole tychże popiersi, w liczbie 8, zostały wówczas wykonane od nowa. Jednakże w muzeum, jak pamiętamy, zachowało się odlewów konsoli znacznie więcej, bo 20. Najwidoczniej w 1961 r. wymieniono konsole także od dziedzica i to niemal wszystkie. Różnią się one zresztą, fakturą i sposobem rzeźbienia, od tamtejszych głów i ramion. Wszystkich popiersi z tej strony pałacu, łącznie z 2 kamiennymi na elewacji frontowej, jest 16. Wygląda więc na to, że odlano wówczas 12 konsoli do rzeźb od dziedzica. Mogło ich być jednak więcej – nie wszystkie przecież odlewy musiały się zachować. Niezależnie od tego, ile ich tu wymieniono, jest prawdopodobne, że kilka lepiej zachowanych konsoli (może tylko jedną –

BIAŁYSTOK. PAŁAC BRANICKICH, ELEWACJA LEWEJ OFICYNY OD DZIEDZIŃCA (71-72)

BIAŁYSTOK. BRANICKI PALACE, LEFT OUTBUILDING FAÇADE FACING THE COURTYARD (71-72)



71. Popiersie domniemanego Klemensa Gryfity. Fot. S. Kiliszek, ok. 1948. PKZ w Warszawie, nr inw. 205632.
Bust of presumably Klemens Gryfita. Photo: S. Kiliszek, ca. 1948. PKZ in Warsaw, inv. no. 205632.



72. Popiersie domniemanego księcia Jaksy, syna Leszka III. Fot. S. Kiliszek, ok. 1948. PKZ w Warszawie, nr inw. 205631. **Bust of presumably Duke Jaksy, son of Leszko III. Photo: S. Kiliszek, ca. 1948. PKZ in Warsaw, inv. no. 205631.**

por. il. 16) pozostawiono w pierwotnej postaci. Oczywiście po odpowiedniej konserwacji. Natomiast same popiersia zachowano z tej strony wszystkie. Podczas nadawania pałacowym elewacjom nowej kolorystyki z pewnością je odnowiono, co najprawdopodobniej ograniczyło się jedynie do ich odmalowania. W tym miej-

73. Białystok. Pałac
Branickich, środkowa część
elewacji korpusu głównego
od ogrodu. Popiersie
mężczyzny z brodą.

Fot. S. Kiliszek, ok. 1948.

PKZ w Warszawie,
nr inw. 205667.

**Białystok. Branicki Palace,
central part of the main corps
façade facing the courtyard.
Bust of bearded man.**

Photo: S. Kiliszek, ca. 1948.

PKZ in Warsaw,
inv. no. 205667.



scu musimy wszakże zaznaczyć, że nie wszystko, co wyżej zostało powiedziane na temat konserwacji z 1961 r., jest całkowicie pewne. Z powodu braku dostatecznych źródeł nie jesteśmy bowiem w stanie zadowalająco wyjaśnić niektórych zagadnień⁷⁹.

Nie ulega wszakże żadnej wątpliwości, że popiersia od strony ogrodu uległy w 1961 r. bardzo daleko idącym zmianom – wymieniono w nich bowiem wówczas nie tylko konsolle, lecz także i głowy. Jak można zatem rozumieć sformułowanie w katalogu dokumentacji, użyte na określenie zakresu wykonanych przy nich prac konserwatorskich: *oczyszczenie, uzupełnienie ubytków*⁸⁰? Odnosi się ono przecież nie tylko do ramion popiersi, ale do całych rzeźb. Najwidoczniej uważano, że zastąpienie w nich oryginalnych konsoli, a nawet głów, nowymi odlewami, nie zniweczyło całkowicie ich zabytkowego charakteru. Myślenie takie znajdowało zapewne uzasadnienie w tym, że podczas prowadzonych prac starano się powtórzyć jak najwerniej XVIII-wieczną formę popiersi⁸¹.

Następna konserwacja popiersi (ograniczona, być może, jedynie do ich „odświeżenia”) miała miejsce w latach 70. XX w.⁸² Odnawiać je musiano i później, gdy pałacowe elewacje poddawano remontom. Poważną konserwację popiersi przepro-

ODLEWY GŁÓW DO POPIERSI NA ELEWACJACH OGRODOWYCH PAŁACU BRANICKICH W BIAŁYMSTOKU.

Muzeum Medycyny i Farmacji Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku

CASTS OF HEADS FOR BUSTS ON FAÇADES FACING THE GARDEN OF THE BRANICKI PALACE IN BIAŁYSTOK.

Museum of Medicine and Pharmacy at the Medical University in Białystok



74. Dwa odlewy głowy młodego mężczyzny (por. il. 10). *Fot. M. Piszczatowska, 2018.*
Two casts of a head of a young man (cf. fig. 10).
Photo: M. Piszczatowska, 2018.



75. Odlew głowy kobiety (por. il. 14).
Fot. M. Piszczatowska, 2018.
Cast of a head of a woman (cf. fig. 14).
Photo: M. Piszczatowska, 2018.



76. Odlew głowy kobiety (por. il. 12).
Fot. M. Piszczatowska, 2018.
Cast of a head of a woman (cf. fig. 12).
Photo: M. Piszczatowska, 2018.



77. Odlew głowy kobiety (por. il. 8).
Fot. M. Piszczatowska, 2018.
Cast of a head of a woman (cf. fig. 8).
Photo: M. Piszczatowska, 2018.

wadzono w 2006 r. Objęto nią jednak tylko popiersia od strony ogrodu. Według relacji Małgorzaty Andron rzeźby te znajdowały się w owym czasie w bardzo złym stanie⁸³, tak że jedną z głów trzeba było nawet odlać na nowo. Z ramion rzeźb usunięto wówczas stare kotwy, które ujemnie wpływały na stan ich zachowania. Obecnie, kilkanaście lat po tamtych pracach, popiersia te wymagają znowu kolejnej konserwacji⁸⁴. Nie tylko zresztą one – potrzebują jej, i to może jeszcze bardziej, również popiersia od strony dziedzińca (por. il. 16).

Ukazane powyżej dzieje „odnowień” i konserwacji popiersi z pałacu w Białymstoku skłaniają do postawienia pytania: jaką wartość zabytkową prezentują dzisiaj poszczególne rzeźby? A także: na ile mogą nam one dostarczyć wiarygodnych informacji o ich pierwotnym programie ikonograficznym?

Jak to już było wcześniej sygnalizowane, dwa kamienne popiersia na parterze środkowej elewacji pałacu od strony dziedzińca odbiegają znacznie, i to zarówno wielkością, jak i cechami stylowymi, od pozostałych 22 popiersi. Przedstawiają one antyczne kobiety, ukazane z odsłoniętą piersią (il. 3-4). Popiersia te znajdują się pomiędzy arkadami, których 4 zworniki, również kamienne, dekorowane są płaskorzeźbionymi maskami Satyrów (?) w 2 zewnętrznych arkadach (il. 5) oraz maskami Bachantek (?) w 2 arkadach wewnętrznych (il. 6). Wszystkie te rzeźby stanowią z pewnością relikty wcześniejszej dekoracji pałacu, pochodzącej zapewne z lat 1728-1733⁸⁵. Gdy w latach 1737-1738 pałac rozbudowywano, włączono je do zespołu nowych dekoracji, prezentujących też nowy program ideowy, hetmańskiej już rezydencji⁸⁶. By scalić formalnie stare popiersia z nowymi, dodano im konsole identyczne z tymi, na których ustawione zostały nowe popiersia.

Pośród popiersi pałacu, które powstały w latach 1737-1738, najlepiej zachowały się rzeźby od strony dziedzińca. Jest ich 14 – 10 rzeźb pomiędzy arkadami obu galerii (po 5 na każdej, il. 16-20 i 22-26) oraz 4 rzeźby flankujące wejścia do oficyn bocznych (po 2 na każdej z nich, il. 27-30). Popiersia te przetrwały do naszych czasów w kształcie zbliżonym do pierwotnego, tak że niektóre z nich przywodzą nawet na myśl, sposobem opracowania detali, bogactwem rozwiązań formalnych oraz kompozycyjną dynamiką, manierę Johanna Chrisostoma Redlera (il. 16-18, 22-23). Wśród popiersi tych odnaleźć wszakże możemy i takie, które uległy w przeszłości pewnym, deformującym na ogół zmianom (np. il. 20). Jednak i one, podobnie jak pozostałe popiersia od dziedzińca, ukazują do dzisiaj swą oryginalną, XVIII-wieczną ikonografię⁸⁷.

Całkowicie odmienną sytuację odnajdujemy po przeciwnej stronie korpusu pałacowego, a więc od ogrodu. Znajdujące się tam popiersia prezentują nieporównanie gorszy stan zachowania. Autentyczne pozostały w nich tylko ramiona, natomiast ich głowy zostały odlane od nowa. Nie znaczy to wszakże, że popiersia te powinno się traktować jednakowo. Przyjmując za kryterium stopień ich podobieństwa do pierwotnego wyglądu, można je z grubsza podzielić na trzy grupy. Pierwszą stanowią 4 głowy, które najprawdopodobniej odlano na podstawie dość dobrze zachowanych oryginałów (il. 9, 11, 13, 7). Do drugiej zaliczyć powinniśmy 3 głowy, jedynie częściowo powtarzające dawny kształt (il. 10, 14, 12), gdyż służące im za wzór głowy były w większości bardzo mocno uszkodzone. Trzecią grupę tworzy tylko jedna głowa, w niczym nie przypominająca XVIII-wiecznej manieri, natomiast nieodparcie kojarząca się z rzeźbami socrealistycznymi (il. 8).

Kończąc powyższe rozważania, spróbujemy odpowiedzieć na postawione wyżej pytania. Zatem po pierwsze, wszystkie popiersia z elewacji białostockiego pałacu posiadają zabytkową wartość, po drugie, mogą one udzielić wiarygodnych informacji o ich pierwotnym programie ikonograficznym. Oczywiście, w obu wypadkach nie każde popiersie w tym samym stopniu. W wypadku prezentowanych przez nie treści ideowych możemy stwierdzić, że popiersia od strony dziedzińca zachowały się na tyle dobrze, iż można je uważać za autentyczne źródła ikonograficzne. Jednak i popiersia od strony ogrodu mogą nam na ten temat coś powiedzieć – zwłaszcza o ilości przedstawień kobiecych i męskich. Bo nawet w przypadku głów bardzo mocno lub całkowicie zniszczonych, zachowały się należące do nich ramiona, które wskazywały konserwatorom, jaką płeć prezentować ma odtwarzana głowa⁸⁸. Część z tych popiersi, wierniejsza pierwowzorom, ukazuje również, chociaż dość ogólnie, typy fizjologiczne nie zachowanych autentycznych popiersi. Przyszedł więc chyba czas, by zająć się ikonografią popiersi z białostockiego pałacu. Badania takie przyczynić się mogą znacząco do pełniejszego odczytania programu ideowego pałacu hetmana Branickiego, zwłaszcza od strony dziedzińca.

PRZYPISY

- ¹ J. Nieciecki, „Polski Wersal” – Białystok Jana Klemensa Branickiego, „Biuletyn Historii Sztuki”, 63(2001), nr 1-4, s. 295-314.
- ² A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki „Sarmata nowoczesny”. Kreowanie wizerunku poprzez sztukę*, Warszawa 2011; także publikacje piszącego te słowa.
- ³ Aktualne rozpoznania ikonograficzne wspomnianych rzeźb zawarte są w opracowaniach sporządzonych przez autora niniejszego artykułu na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku i Prezydenta Miasta Białegostoku. Poprawione w nich zostały wcześniejsze, zbyt pochopnie zaproponowane przez niego hipotezy, zawarte w artykule: J. Nieciecki, *Alegoryczne rzeźby w partech salonu Ogrodu Branickich w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, 21(2015), s. 40-55. Najważniejsza zmiana dotyczy 4 rzeźb uzupełniających 12 przedstawień znaków Zodiaku – nie są to alegorie 4 poezji, lecz 4 elementów (żywiołów). Autor uważa również, że akroterionowe rzeźby z attyki elewacji ogrodowej pałacu ukazywały najprawdopodobniej alegorie 8 cnót hetmana Branickiego, nie zaś 8 muz Apollina, jak pisał wcześniej, zasugerowany propozycją Tomasza Dziubeckiego (tenże, *Programy symboliczne i funkcje ceremonialne rezydencji magnackich. Puławy – Białystok – Radzyń Podlaski – Lubartów w latach 1730-1760*, Warszawa 2010, s. 110).
- ⁴ O treściach ideowych popiersi z elewacji białostockiego pałacu dotąd nie pisano. Problematykę ikonografii 4 popiersi z oficyn autor niniejszego artykułu poruszał już wcześniej w referatach wygłoszonych na sesjach naukowych, organizowanych przez Katedrę Historii Sztuki Nowożytnej KUL w Kazimierzu n. Wisłą: *Tradycja rodu Gryfitów w programie ideowym rezydencji białostockiej* (27 VI 2011 r.) oraz *Program ideowy dziedzińca pałacu Jana Klemensa Branickiego w Białymstoku – Leszek III i Julia, siostra Cezara* (25 VI 2013 r.). Wspomniał też o niej w wykładzie inauguracyjnym w AWSD w Białymstoku (27 IX 2014 r.).
- ⁵ W niniejszym artykule korzystać będziemy z następujących inwentarzy: *Inwentarz dóbr wszystkich (...) po śmierci (...) Jana Klemensa (...) Branickiego (...) spisany z 1772 r.* (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Roskie, dalej: AGAD, ARos, 82) (dalej: *Inwentarz z 1772 r.*); *Inwentarz miasta Białegostoku sporządzony Anno 1775* (AGAD, ARos, sygn. tymcz. 361) (dalej: *Inwentarz miasta Białegostoku z 1775 r.*); *Inwentarz skrzydeł pałacowych z 1796 r.* (AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 114) (dalej: *Inwentarz skrzydeł z 1796 r.*); *Szczegółowy opis głównego korpusu pałacu białostockiego z lat 1802 i 1808* (Archiwum Państwowe w Białymstoku, Instytut Panien Szlacheckich, 2) (dalej: *Szczegółowy opis z lat 1802 i 1808*).
- ⁶ Ryciny wykonane na zlecenie J. K. Branickiego były pierwszymi tego typu grafikami w dziejach polskiej sztuki nowożytnej. Kilkadziesiąt lat później pojawił się jeszcze jeden analogiczny cykl rycin – przedstawiały one rezydencje księdza Pawła Brzostowskiego, referendarza wielkiego litewskiego (A. Betlej, *Sibi, Deo, Posteritati. Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku*, Kraków 2010, s. 189-190).

- ⁷ Ustalenia te stały się możliwe dzięki odnalezieniu przez Jindřicha Kolda podczas renowacji zabytkowego szpitala w Kuks (w latach 2010-2015) trzech listów, w których jest mowa o pracach M. H. Rentza dla J. K. Branickiego (J. Kolda, *Umělec versus objednavatel. Polská aféra barokního rytce Michaela Heinricha Rentze (1746-1747), „Umění Art”*, 64(2016), nr 3-4, s. 272-285). Pragnę podziękować dr Annie Oleńskiej za udostępnienie mi tekstu tego artykułu).
- ⁸ W *Inwentarzu z 1772 r.* galerie te, łącznie z pawilonami, określono jako „Pawilony jednopiętrowe dwa”, natomiast „galeriami” nazwano w nim dwie boczne kolumnady (k. 2). W *Inwentarzu miasta Białegostoku z 1775 r.* określono je z kolei jako „poboczne Apartamenty” (k. 1).
- ⁹ W dawnych inwentarzach oficynę położoną po prawej stronie dziedzińca nazywano „Oficyną Gościnną” (*Inwentarz z 1772 r.*), „Oficyną z Strony od Kościoła” (*Inwentarz miasta Białegostoku z 1775 r.*) oraz „Oficyną Pałacową przy Sadzawkach” (*Inwentarz skrzydeł z 1796 r.*). Oficynę zaś z lewej strony określono jako „Oficynę Kuchenną” (*Inwentarz z 1772 r.* i *Inwentarz miasta Białegostoku z 1775 r.*) i „Oficynę Pałacową nad Kuchnią” (*Inwentarz skrzydeł z 1796 r.*).
- ¹⁰ E. Żyłko, *Mecenat artystyczny hetmana Jana Klemensa Branickiego i Elżbiety z Poniatowskich Branickiej (ca 1709-1809)*, Warszawa 1963, s. 20-25 (mps, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Dział Rękopisów). Podobnie: *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 12: *Województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2: *Miasto Białystok*, red. M. Zgliniński, A. Oleńska, Warszawa 2015 (dalej: *KZSP, Białystok*), s. 92-93; J. Sito, *Deybel Johann Sigmund (Jan Zygmunt) von Hammerau (ok. 1700-1751)*, w: *Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV-XVIII wieku*, red. P. Migasiewicz, H. Osiecka-Samsonowicz, J. Sito, Warszawa 2016, s. 118.
- ¹¹ A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki „Sarmata nowoczesny”*, s. 58.
- ¹² Dwa rzeźbione kamienne popiersia kobiece (il. 3-4) oraz cztery, też rzeźbione w kamieniu, zworniki arkad (il. 5-6) w elewacji środkowej pałacu pochodzą najprawdopodobniej z pierwszej fazy przebudowy pałacu, a więc z lat 1728-1733.
- ¹³ Tak też datuje je Anna Oleńska (A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki „Sarmata nowoczesny”*, s. 141 oraz podpisy pod il. na s. 141 i 142) oraz *KZSP, Białystok* (s. 111, podpisy pod il. 131-133, 135-140).
- ¹⁴ AGAD, ARos, 34/158, list J. K. Branickiego do J. Kurdwanowskiego pisany 29 X 1738 r. w Warszawie.
- ¹⁵ Oba argumenty przytacza A. Oleńska (*Jan Klemens Branicki „Sarmata nowoczesny”*, s. 141-142). Dr Annie Oleńskiej pragnę wyrazić wdzięczność za udostępnienie mi ilustracji z *Galerie de Girardon*.
- ¹⁶ Anna Oleńska datuje owe rysunki na rok ok. (lub: „zapewne”) 1737 (A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki „Sarmata nowoczesny”*, s. 52, 53, 92).
- ¹⁷ Zdaje się na to wskazywać rycina Klemma-Rentza, ukazująca ogrodowy salon od strony kanału, oparta na szkicu wykonanym w tychże latach przez M. H. Rentza w Białymstoku.
- ¹⁸ Oficyny Gościnną i Kuchenną przebudowywane były (a może i rozbudowywane) już w 1733 r. Dowiadujemy się o tym ze zmianki archiwalnej pochodzącej z maja tego roku: (...) *crokwie dziś stawiają na nowych Oficynach* (AGAD, ARos, 35/99, list anonimowej osoby do J. Kurdwanowskiego pisany 5 V 1733 r. w Białymstoku). Rysunek ukazuje Oficynę Gościnną rozbudowaną o nową część ze stajnią na parterze (po prawej stronie) i o część łączącą oficynę z pawilonem, nazywanym później Pawilonem Pani Krakowskiej (po lewej stronie). Łącznik ten rozebrano w latach 60. XVIII w., po czym zastąpiono go galerią z jońską kolumnadą.
- ¹⁹ W *Inwentarzu z 1772 r.* elewacje pałacu opisane zostały w sposób następujący: *Pałac. Środek Pałacu architekturą różną, osobami drewnianymi i statuą na wierzchołku Atlasa świat dźwigającego przyozdobiony oraz: Tył pałacu od Ogrodu architekturą i osobami drewnianymi przyozdobiony (...), dwie we framugach statui drewniane pobielone na postumentach takichże* (k. 2, 46). Przy oficynach opisów takich nie ma (k. 46, 52*). Co ciekawe, stronę zewnętrzną „Bramy wjazdnej do Pałacu” opisano dokładnie: *ku wierzchu cała Brama pełna jest różnej z gipsu wyrobionej sztukaterii. Na czterech rogach miernej wielkości drewniane biało malowane cztery osoby albo Geniusze* (k. 2). Można z tego wnosić, że podobnie jak „sztukaterie” na Bramie Wielkiej, również popiersia i dekoracje architektoniczne na elewacjach pałacu wykonane były z gipsu.
- ²⁰ *Województwo Białostockie. Katalog dokumentacji i prac konserwatorskich Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków 1951-1971* (Oddział PP PKZ w Warszawie), Warszawa 1972, s. 16 (dalej: *Katalog prac konserwatorskich 1951-1971*).
- ²¹ *KZSP, Białystok*, s. 111, 112.
- ²² Z lektury artykułu Tomasza Dziubeckiego, w którym poruszony został ten problem, można odnieść wrażenie (choć autor tego wprost nie stwierdza), że wszystkie rzeźby dekorujące pałac białostocki były wykonane z drewna (T. Dziubecki, *Drewniane rzeźby w pałacu białostockim w XVIII wieku*, w: *Z badań Katedry Historii Architektury*, z. 5, Białystok 2005, s. 67-69).
- ²³ J. Sito, *Wielkie warsztaty rzeźbiarskie Warszawy doby saskiej. Modele kariery – formacja artystyczna – organizacja produkcji*, Warszawa 2013, s. 163.

- ²⁴ Tenże, *Fenomen rzeźb Johanna Chrisostoma Redlera*, w: *Radzyń Podlaski. Miasto i rezydencja*, red. G. Michalska, D. Leszczyńska, Radzyń Podlaski 2011, s. 101-119.
- ²⁵ (...) donoszę. A naprzód o kamiennej robocie Gdańskiej. Dzieci wszystkie, waza i niektóre armatury są dobre, sztuka zaś przednia i z nią cztery armatury, te koniecznie poprawione być muszą (AGAD, ARos, 11/33, list J. Kurdwanowskiego do J. K. Branickiego pisany 8 V 1743 r. w Warszawie).
- ²⁶ W „Pałacu Warszawskim” przy bromie na filarach wazow kamiennych snycerskiej roboty cztery, między kratami na filarach waz kamiennych pomniejszych snycerskiej roboty sześć (Inwentarz z 1772 r., k. 530).
- ²⁷ R. Nestorow, *Pro domo et nomine suo. Fundacje i inicjatywy artystyczne Adama Mikołaja i Elżbiety Sieniawskich*, Warszawa 2016, s. 309, il. 36-38 na s. 124-125.
- ²⁸ J. Skrabski, *Paolo Fontana nadworny architekt Sanguszków*, Tarnów 2007, s. 232.
- ²⁹ J. Sito, *Wielkie warsztaty rzeźbiarskie Warszawy doby saskiej*, s. 163 (rzeźby te wykonane były „z dębiny”); R. Nestorow, *Pro domo et nomine suo*, s. 308.
- ³⁰ Odosobniony przypadek stanowiła w Białymstoku kamienna „armatura” na attyce Arsenалу (J. Nieciecki, „Armatura” na Arsenale Jana Klemensa Branickiego. Źródła archiwalne, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, 21(2015), s. 56-68) oraz, gdy chodzi o dekorację ścian, 2 popiersia i 4 zworniki z wcześniejszej fazy przebudowy głównego korpusu pałacu (zob. przypis 12).
- ³¹ Warszawa (...) była jednym z największych w Europie Środkowej ośrodków rzeźby, który i tak nie nadążał z zaspokajaniem bieżących potrzeb, skoro ściągano tu wykonawców nie tylko ze stołecznego Drezna (...) ale nawet z małych ośrodków polskich (J. Sito, *Wielkie warsztaty rzeźbiarskie Warszawy doby saskiej*, s. 12).
- ³² Spośród przedstawionych na rycinie Klemma-Rentza projektowanych rzeźb, w warszawskim warsztacie Johanna Ch. Redlera zamówione zostały kamienne hermy (8) i kolumny (2), stojące przy ścianie boskietu. Zamówienie to zrealizowane zostało w dwu fazach - w 1754 i 1755 r. (J. Nieciecki, *Salon parterów w Ogródzie Branickich w Białymstoku. Uwagi związane z jego restytucją*, w: *Ogród Branickich w Białymstoku. Historia rewaloryzacji*, red. A. Pieciul, J. Koller-Szumaska, S. Wicher, Białystok 2011, s. 75, zwłaszcza przypis 47).
- ³³ J. Nieciecki, *Alegoryczne rzeźby*, s. 44-45.
- ³⁴ Pojawiały się dokuczliwe, nawet kilkuletnie opóźnienia w realizacji zamówień, zdarzyło się nawet, że kamienne rzeźby przysłane z Gdańska trzeba było poprawiać w Warszawie (zob. przypis 25). Autor złożył do druku osobny artykuł na temat rzeźb zamówionych przez J. K. Branickiego w Gdańsku.
- ³⁵ W XVIII w. snycerzami nazywano w Polsce wszystkich rzeźbiarzy, również tych, którzy pracowali w kamieniu. Zresztą i oni zimą wykonywali rzeźby z drewna.
- ³⁶ E. Żyłko, *Mecenas artystyczny hetmana Jana Klemensa Branickiego i Elżbiety z Poniatowskich Branickiej*, s. 346, 351. Do prac w drewnie wymagających większych umiejętności J. K. Branicki zapraszał do Białegostoku rzeźbiarzy z innych ośrodków. Zdarzało się to wielokrotnie - za przykład niech nam posłuży snycerz ze Lwowa, który wyrzeźbił figury do głównego ołtarza w kościele w Choroszycy (tamże, s. 172).
- ³⁷ Dodatkowym argumentem, by rzeźby na attykach wykonywać w Białymstoku z drewna, było być może i to, że potężne kamienne akroteriony mogły nadmiernie obciążyć ściany i dachy pałacu, trudno by je też było podnieść na tak dużą wysokość. W sprawozdanie z powojennej odbudowy pałacu podkreślono, że odkuta wówczas w piaskowcu figura Atlasa-Herkulesa ma 3 m wysokości i waży 4 tony (W. Terlecki, *Rok pracy działu robót budowlano-konserwatorskich Pracowni Konserwacji Zabytków*, „Ochrona Zabytków”, 9(1956), nr 3, s. 153).
- ³⁸ Jednak rzeźby w pałacowym ogrodzie w Białymstoku były tak liczne (w samym Salonie ogrodowym było ich ponad 80), że znaczna ich część musiała być tymczasowo wykonana z drewna. Dotyczy to przede wszystkim rzeźb na balustradzie, jak również samej balustrady. Rozpoczęta w latach 60. XVIII w. ich stopniowa wymiana na rzeźby kamienne przeciągnęła się aż do śmierci J. K. Branickiego w 1771 r. (K. Mikocka-Rachubowa, *Redler Johann Chryzostom (Jan Chryzostom)*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*. Malarze rzeźbiarze graficy, t. 8, red. U. Makowska, K. Mikocka-Rachubowa, Warszawa 2007, s. 269).
- ³⁹ Informacja uzyskana w styczniu 2018 r. od pani konserwator Małgorzaty Andron, która w 2006 r. przeprowadziła konserwację 8 popiersi z elewacji ogrodowej i ze ścian bocznych głównego korpusu pałacu. Pragnę w tym miejscu podziękować jej za podzielenie się wówczas z mną wiedzą zdobytą podczas licznych prac konserwatorskich przy rzeźbach w rezydencji białostockiej.
- ⁴⁰ J. Sito, *Wielkie warsztaty rzeźbiarskie Warszawy doby saskiej*, s. 314-316, 333-334, il. 233-234 na s. 310-311.
- ⁴¹ Tak w *Katalogu prac konserwatorskich 1951-1971* (por. przypis 20). Autorstwo J. Ch. Redlera dopuszczają też autorzy *KZSP, Białystok* (s. 111).
- ⁴² (...) znając P. Redlera, pewnie innych robót podjął się, dlatego około mojej nie robi. A moja powinna być najpierwsza, bo wi doskonale pan Redler, jako wdzięczność mi powinien, byłby pewnie nikomu dotąd nieznanym. Możesz mu to Waszmość powiedzieć (AGAD, ARos, Supplement 11, kopia listu J. K. Branickiego do H. Lichomskiego pisanego 2 II 1757 r. w Białymstoku).

- ⁴³ K. Mikocka-Rachubowa, *Redler Johann Chrysostomos (Jan Chryzostom)*, s. 265.
- ⁴⁴ *Jezeli przyjdzie do kontraktu z Redlerem o suffity w Apartamencie Paradnym, poniewaz sztukator królewską robotą zabawny: stricte go opisać trzeba i pod zakładem jakiej winy, aby na termin wygotował i nie uczynił zawodu, jako jest niepunktualny, zwłaszcza roztargnionym będąc kilkoraką robotą, i snycerską i figurami, które ma zrobić do ogrodu* (AGAD, ARos, 34/158, list J. K. Branickiego do J. Kurdwanowskiego pisany 15 V 1743 r. w Białymstoku).
- ⁴⁵ Odróżnia to omawiane popiersia od rzeźb wykonanych pierwotnie w drewnie, które nie przetrwały do naszych czasów i podczas powojennej odbudowy białostockiego pałacu zostały zrekonstruowane jedynie na podstawie XVIII-wiecznych źródeł ikonograficznych.
- ⁴⁶ M. Andron stwierdziła podczas prac konserwatorskich przy pałacowej Bramie Wielkiej, że również tam sztukatorskie panoplia po stronie zachodniej były bardziej zniszczone, aniżeli po stronie wschodniej.
- ⁴⁷ Informacji tej udzieliła Małgorzata Andron, autorka teje konserwacji. Potwierdzają to w pełni zdjęcia wówczas wykonane.
- ⁴⁸ *Korespondencja w sprawie przebudowy pałacu Branickich w Białymstoku*. D. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Litewskiej SRR w Wilnie, Archiwum Kancelarii Wielkiego Księcia Konstantego, akta z lat 1820-1830. Wypisy sporządził prof. Vladas Drema w 1960 r. (dalej: *Korespondencja*. Wypisy), mps, Archiwum WOSZ w Białymstoku. W wypisach tych znajdują się dwie wzmianki na ten temat: w piśmie (nr 394) Ministra Spraw Wewnętrznych Koczubeja do W. Ks. Konstantego z 24 VII 1822 r. (s. 2) oraz w *Szczegółowym wyjaśnieniu wszystkiego, co odnosi się do przebudowy i obecnego stanu Imperatorskiego Białostockiego Pałacu* z 21 II 1830 r. (dalej: *Szczegółowe wyjaśnienie*), przy okazji omawiania projektu arch. Szarlema z 1817 r. (s. 88).
- ⁴⁹ *Korespondencja*. Wypisy, pismo (nr 37) generała lejtnanta Teodora Filipowicza d'Auvray („Dovrè”, przewodniczącego Białostockiego Komitetu Budowlanego) do W. Ks. Konstantego z 9 II 1825 r. (s. 5). Generał informował też, że sztukaterie nie wszędzie są w dobrym stanie, ponieważ na ścianie pałacu od strony stawu zupełnie odpadły i powinny być wykonane od nowa, w innych zaś miejscach trzeba je poprawić. Uwaga o potrzebie poprawienia niektórych sztukaterii może się odnosić również do popiersi. Pobielenie ścian pałacu miało miejsce jesienią 1824 r.
- ⁵⁰ Aleksander I zmarł 19 XI (wg „starego stylu”), czyli 1 XII 1825 r. (A. Andrusiewicz, *Aleksander I. Wielki gracz car Rosji – król Polski*, Kraków 2015, s. 498).
- ⁵¹ E. Narolewska, *Przemiany pałacu Branickich w Białymstoku w XIX i XX wieku. Problemy konserwatorskie*, w: *Studia i materiały. Ogród* 9(15). *Ogród Branickich w Białymstoku. Badania – Projekty – Realizacja 1999-2000*, Warszawa 2000, s. 11-12.
- ⁵² Może to wówczas usunięto zbyt „polskie” wąsy w popiersiu mężczyzny z lewej oficyny (por. il. 27 i il. 39).
- ⁵³ *Korespondencja*. Wypisy, pismo (nr 324) T. d'Auvray do W. Ks. Konstantego z 24 IX 1826 r. (s. 14); *Białostocki Komitet Budowlany. Główne finansowe sprawozdanie* z 14 IX 1828 r. (s. 49); *Szczegółowe wyjaśnienie* (s. 89).
- ⁵⁴ E. Narolewska, *Przemiany pałacu Branickich w Białymstoku w XIX i XX wieku*, s. 12-14.
- ⁵⁵ Tamże, s. 14.
- ⁵⁶ Inwentaryzacja przeprowadzona została w 1925 r. przez zespół architektów z Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej pod kierunkiem Oskara Sosnowskiego (tamże, s. 15, il. 22-23 na s. 40-41).
- ⁵⁷ Tamże, s. 14-15.
- ⁵⁸ Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku (dalej: AWUOZ w Białymstoku), nr M/16/1440/1; M/18/1594/5; M/19/1633/1; M/19/1651/1; M/19/1654/1; M/19/1677/4; M/19/1981/1; M/21/1887/4; M/21/1887/6; M/22/1971/2; M/24/2128/5; M/24/2129/1; M/24/2129/2; M/24/2148/2; M/24/2150/5; M/24/2150/6; M/24/2155/2; M/27/2413/2; M/27/2415/1. Daty wykonania tych zdjęć, widniejące na kartach inwentarzowych, są zwykle dość przypadkowe, dlatego często proponuję ich odmienne datowanie. Nie przetrwała kobieca głowa na lewym ryzalicyte pałacu od strony ogrodu, po prawej (il. 55-56). W bardzo złym stanie, być może szczałkowym, znajdowała się głowa na prawej ścianie bocznej (il. 54).
- ⁵⁹ Inż. S. Bukowski wykonał projekt techniczny odbudowy pałacu w latach 1947-1948, pracami przy odbudowie kierował w latach 1948-1958 (z krótką przerwą w latach 1950/1951, spowodowaną protestem architekta, gdy w połowie 1949 r. pałac przeznaczono na siedzibę Akademii Medycznej) (S. Wicher, *Życie architektury. Życie i twórczość Stanisława Bukowskiego (1904-1979)*, Białystok 2009, s. 44-46; M. Grassmann, *Baza lokalowa uczelni. Gmach główny (dawny Pałac Branickich) i Collegium Primum*, w: *Historia powstania Akademii Medycznej w Białymstoku. Studia pierwszego rocznika*, red. L. Chyczewski, M. Grassmann, P. Radziejowski, Białystok 2012, s. 53, 59). Prace prowadziło Państwowe Przedsiębiorstwo Budowlane (M. Grassmann, *Baza lokalowa uczelni*, s. 53).

- ⁶⁰ Mniej zniszczona była oficyna lewa, natomiast w części oficyny prawej musiano rekonstruować mury (M. Grassmann, *Baza lokalowa uczelni*, s. 53). Na szczęście nie odnosiło się to do ściany, na której znajdowały się popiersia, o czym świadczy archiwalne zdjęcie (il. 45, AWUOZ w Białymstoku, nr M/16/1440/1, fot. W. Paszkowski).
- ⁶¹ Muzeum Regionalne funkcjonowało w pałacowej oficynie kilka miesięcy. W tym czasie zorganizowano w nim trzy wystawy (M. Grassmann, *Baza lokalowa uczelni*, s. 53, 56).
- ⁶² W. Kochanowski, L. Lebedzińska, W. Paszkowski, *Osiągnięcia Polski Ludowej w zakresie ochrony zabytków na Białostoczczyźnie*, „Rocznik Białostocki”, 5(1965), s. 285. Rekonstrukcja pałacu, łącznie z ustawieniem rzeźb na attykach, zakończona została w 1958 r. (M. Grassmann, *Baza lokalowa uczelni*, s. 60).
- ⁶³ Archiwum Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków Oddział w Warszawie (dalej: PPPKZ w Warszawie). Na 16 popiersi znajdujących się od strony dziedzińca zdjęcia ukazują 11 rzeźb – 5 popiersi z galerii prawej (a więc wszystkie, nr inw. 205614-205618), 4 popiersia z galerii lewej (nr inw. 205625-205628) i 2 popiersia z oficyny lewej (nr inw. 205631-205632). Natomiast na 8 popiersi z elewacji ogrodowej i ze ścian bocznych istnieje zdjęcie tylko 1 rzeźby (nr inw. 205667). Na to, że zdjęcia te wykonane zostały przez S. Kiliszka jeszcze przed pierwszą konserwacją z lat 1948-1950, a więc ok. 1948 r., wskazują silne zabrudzenia rzeźb, jak również widocznych za nimi ścian pałacu, jeszcze nie odnowionych po zniszczeniach wojennych. Poza tym wystarczy porównać dwa zdjęcia ukazujące to samo popiersie z lewej oficyny – jedno W. Paszkowskiego (nr M/21/1887/6, il. 47), drugie S. Kiliszka (nr inw. 205632, il. 71), by nie mieć wątpliwości, że oba pochodzą z tego samego czasu.
- ⁶⁴ AWUOZ w Białymstoku, nr M/1/68/3; M/16/1440/1; M/22/1946/1; M/24/2115/5; M/24/2128/2; M/24/2128/3; M/24/2128/4; M/27/2407/3; M/27/2407/4 (oficyna prawa), nr M/7/596/6; M/7/602/4; M/21/1887/4; M/21/1887/6; M/22/1932/6; M/22/1968/2 (oficyna lewa) oraz nr M/17/1511/2 (galeria lewa).
- ⁶⁵ Konserwację popiersi na oficynach przeprowadzono w latach 1948-1949, natomiast na galeriach i na parterze gmachu głównego w latach 1949-1950. Na lata te wskazuje chronologia prac przy odbudowie pałacu. Prace te musiały się zakończyć przed 1951 r., gdyż nie wymieniono ich już w *Katalogu prac konserwatorskich 1951-1971* (s. 16).
- ⁶⁶ Zrekonstruowano na przykład odtłuczony nos w popiersiu mężczyzny po prawej stronie wejścia w lewej oficynie (il. 72). Autorzy *Białystok* uznają popiersia z pałacowych galerii za pochodzące z 1737 r., dodają jednak, że są one *w dużej mierze rekonstruowane po 1948* (s. 111). Uwaga ta odnosić się może jednak tylko do ich konsoli, wymienionych później, zapewne w 1961 r., na nowe. Porównanie obecnego stanu samych popiersi z ich wyglądem na zdjęciach Kiliszka z ok. 1948 r. utwierdza w przekonaniu, że są one, owszem, „w dużej mierze”, ale oryginalne. Różnice zauważalne przy owym porównaniu biorą się stąd, że zdjęcia były wykonywane z różnej wysokości i pod innym kątem (S. Kiliszek fotografował bardziej z góry). Poza tym, popiersia ok. 1948 r. były tak mocno zabrudzone, że również to wpłynęło na ich odmienny nieco wygląd.
- ⁶⁷ Przy okazji przywrócenia popiersiu mężczyzny sarmackich wąsów (istniały wyraźne po nich ślady, il. 39, 71), dokonano też i innych drobnych retuszy w jego twarzy: usunięto dość nieudolną łatkę na lewym policzku w okolicy wąsów, zmieniono nieco kształt brody i dolnej wargi oraz wyrażniono łuki brwiowe.
- ⁶⁸ PPPKZ w Warszawie, nr inw. 205667. Popiersie to znajduje się po lewej stronie środkowej części elewacji ogrodowej.
- ⁶⁹ AWUOZ w Białymstoku, nr M/22/1951/1; M/23/2056/5; M/27/2405/4; M/27/2405/5; M/27/2406/3.
- ⁷⁰ Tamże, nr M/23/2056/5; M/27/2406/3. Popiersie to ukazywało kobietę (obecnie il. 12). Znajdowało się ono, podobnie jak popiersie w ogóle nie zachowane, po prawej stronie ryzalitu korpusu pałacowego od strony ogrodu, tyle że tym razem ryzalitu prawego.
- ⁷¹ Tamże, nr M/13/1133/5.
- ⁷² W. Kochanowski, L. Lebedzińska, W. Paszkowski, *Osiągnięcia Polski Ludowej w zakresie ochrony zabytków na Białostoczczyźnie*, s. 285. Pałacowe elewacje odnowiono w 1961 r. Pomalowano wówczas architektoniczną artykulację ścian (głównie pilastry, lizeny i belkowania) na biało, pozostałe zaś partie na różowo.
- ⁷³ *Katalog prac konserwatorskich 1951-1971*, s. 16. Zamieszczony w *Katalogu* zapis brzmi następująco: *Białystok, m. w. Zespół pałacowo-parkowy Branickich. Pałac. (...) Konserwacja rzeźby. (...) 137-162. Popiersia na elewacjach korpusu, narzut, J. Redler, 1 poł. XVIII w. Oczyszczenie, uzupełnienie ubytków, kier. zespołu S. Kiliszek, O/Warszawa 1961, dok. fot.* *Katalog* zawiera też informacje o konserwacjach oraz *pełnych rekonstrukcjach wg wzoru z XVIII w.* innych rzeźb z rezydencji Branickich w Białymstoku, które wykonał w latach 1951-1971 zespół z warszawskich PKZ-ów pod kierunkiem S. Kiliszka. Były to dekoracje pałacu (s. 16): *zwieńczenie tympanonów: frontowe-*

go i ogrodowego (rekonstrukcja, 1954-1958), akroteriony na skrzydłach bocznych (rekonstrukcja, 1954-1957), 4 zworniki arkad fasady (narzut, 1 poł. XVIII w., oczyszczenie i uzupełnienie ubytków, 1954) oraz 4 rzeźby ogrodowe (rekonstrukcja), wykonane osobiście przez S. Kiliszka w 1956 r.: Adonisa, Akteona, Apolla i Wenus (w 1970 r. oczyścili je L. Markiewicz i W. Rezunów) (s. 17). W *Katalogu* wymienione są też konserwacje XVIII-wiecznych rzeźb ogrodowych.

⁷⁴ Zachowanych w Muzeum głów jest 5: 3 z nich odlane są z gipsu i pokryte czerwonym szelakiem, 2 zaś odlane z cementu. Ukazują one jednak tylko 4 głowy (3 z elewacji zachodniej i 1 ze ściany bocznej), gdyż jedna z głów zachowała się w dwu odlewach, cementowym i gipsowym z szelakiem (il. 74). W Muzeum przechowywanych jest 20 odlewów konsoli. Muszą więc być wśród nich również odlewy 12 konsoli od strony dziedzińca. Brakuje zatem 4 odlewów, gdyż wszystkich konsoli na elewacjach pałacu jest 24. Trzeba jednak brać pod uwagę możliwość nieprzetworzenia kilku takich odlewów. Uniwersytet Medyczny (początkowo Akademia Lekarska, później Akademia Medyczna) jest użytkownikiem pałacu Branickich w Białymstoku od listopada 1949 r. (M. Grassmann, *Baza lokalowa uczelni*, s. 57). Muzeum Historii Medycyny i Farmacji mieści się w prawej oficynie, a zatem w tym samym miejscu, w którym krótko funkcjonowało utworzone w 1949 r. Muzeum Regionalne.

⁷⁵ Zob. przypis 39 i 47.

⁷⁶ Informacja o materiale, z którego odlano głowy i konsole, pochodzi od M. Andron.

⁷⁷ AWUOZ w Białymstoku, nr M/2/129/5; M/2/130/1. Oba popiersia znajdują się w środkowej części elewacji ogrodowej.

⁷⁸ Nie jest sprawą przypadku, że w stosunku aż do 3 głów, na 4 zachowane w Muzeum, istnieje podejrzenie, że w momencie ich sporządzania pierwotne głowy już nie istniały. Głowa z lewego ryzalitu (il. 8) nie jest widoczna na żadnym powojennym zdjęciu (il. 55-56), głowa z prawego ryzalitu (il. 12) zniknęła po jakimś czasie (il. 57 i 58), z kolei głowa z prawej ściany bocznej (il. 14) zachowała się najprawdopodobniej w stanie szczątkowym (il. 54).

⁷⁹ Zastanawiająca jest, na przykład, liczba wymienionych w katalogu dokumentacji konserwatorskich, które odnoszą się do popiersi na elewacjach korpusu. Podane są tam nry 137-162 (zob. przypis 73), odnotowano zatem 26 dokumentacji. Jeśli uznać wykonanie nowych głów i konsoli oraz konserwacje ramion za osobne prace konserwatorskie, prac tych byłoby 24 (8 razy 3). (Może więc konsole od dziedzińca wymieniono dopiero podczas konserwacji popiersi w latach 70. XX w.?) Jeśli natomiast policzyć pojedynczo popiersia z całego „korpusu” pałacu, łącznie z galeriami, byłoby ich 20 (dodawszy oficyny 24). Dwie pozycje brakujące do liczby 26 to może jakieś prace, z nieznanymi nam powodów wykonane dwukrotnie? Dopóki nie dotrze się do owych 26 dokumentacji, problemu tego nie da się rozwiązać.

⁸⁰ Zob. przypis 73.

⁸¹ Zasadniczo błędne jest zatem uznanie czasu powstania istniejących obecnie popiersi białostockiego pałacu jako lata 50. XX w. A tak właśnie są one wydatowane, i to wszystkie, również od strony dziedzińca, w sporządzonych niedawno kartach ewidencyjnych.

⁸² Informacja o tym pochodzi od pani Małgorzaty Andron.

⁸³ Konserwację tę przeprowadziła M. Andron. Istnieją zdjęcia, dokumentujące tę konserwację (zob. przypis 47).

⁸⁴ Opinia wyrażona przez panią Małgorzatę Andron.

⁸⁵ Zob. przypis 10 i 12. Jan Glinka wysunął przed laty sugestię, opartą na oględzinach pałacu podczas jego powojennej odbudowy, że już Tylman z Gameren wybudował od strony dziedzińca środkowy ryzalit pałacu i towarzyszące mu arkadowe galerie (Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Teki Glinki*, t. 149, fot. 1, 4, 5 z adnotacjami J. Glinki [fot. W. Paszkowski, 1951 r.]; J. Glinka, *Zamek obronny w Białymstoku na przelomie XVI i XVII wieku*, „Rocznik Białostocki”, 2(1961), s. 92). Stanowczo przeciwstawił się temu Stanisław Mossakowski dowodząc, że te partie pałacu pochodzą z XVIII w. (S. Mossakowski, *Tylman z Gameren (1632-1706). Twórczość architektoniczna w Polsce*, Warszawa-Monachium-Berlin 2012, s. 223). Nie można całkowicie wykluczyć, że J. Glinka miał jednak rację. Gdyby tak było, omawiane rzeźby: 2 popiersia i 4 zworniki mogłyby pochodzić z fazy Tylmanowskiej budowy pałacu, a więc z lat 1691-1697. Możliwość taką zdają się dopuszczać, lecz tylko w odniesieniu do 4 zworników, autorzy *KZSP, Białystok*, którzy następująco określają czas ich powstania: *zapewne w. XVII/XVIII* (s. 111, podpisy pod il. 128-129). Popiersia kobiece datują jednak na 1737 r. (podpis pod il. 134).

⁸⁶ J. K. Branicki mianowany został hetmanem polnym koronnym w 1735 r., co zostało potwierdzone na sejmie pacyfikacyjnym w 1736 r. (A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki „Sarmata nowoczesny”*, s. 58-59, 375).

⁸⁷ W jednym z popiersi na lewej oficynie dokonano jednak w XIX w., jak pamiętamy, dość istotnych przekształceń ikonograficznych (zob. przypis 52).

⁸⁸ Na elewacjach pałacowych od strony ogrodu było 5 popiersi kobiecych i tylko 3 męskie. Odmiennie rzecz się miała od strony dziedzińca – popiersi męskich było tu 10, natomiast kobiecych jedynie 4 (lub 6, jeśli doliczyć 2 starsze rzeźby).

BUSTS ON THE FAÇADES OF THE JAN KLEMENS BRANICKI PALACE IN BIAŁYSTOK.
HISTORY AND STATE OF PRESERVATION

The residence of Hetman Jan Klemens Branicki in Białystok, described in eighteenth-century Europe as the "Polish Versailles", was distinguished among magnate residences in the Commonwealth of the period not only due to the splendour of the life of its residents and omnipresent excellent taste, but also to an extensive iconographic programme (fig. 1-2). Unfortunately, only a few original objects with iconographic contents are preserved both in the Palace and its garden. In this situation, special importance is attached to the extant original decorations of the Palace façade – they include predominantly 24 busts on consoles, displayed on all the stately façades of the building (fig. 3-4, 7-30).

The titular objects appeared on the Palace façades in the course of its through redesigning, carried out according to a project by Johann Sigmund Deybel in 1728-1738. The busts (with the exception of two older stone examples on the façade of the main corps facing the courtyard, fig. 3-4) originate from the second phase in the reconstruction of the Palace, conducted in 1737-1738 and involving the erection of galleries linking the main corps with pavilions created at the same time. The process of sculpting the busts and the consoles on which they were placed was modelled on *La Galerie de Girardon*, a French album published in about 1710 and etched by Nicholas Chevalier upon the basis of drawings by René Charpentier, as evidenced by the correspondence conducted by Jan Klemens Branicki. A comparison of the Białystok busts and consoles with etchings from the Parisian publication fully confirms this fact (fig. 31-35).

The busts (a total of 22) were executed in stucco since the sculpted decoration of the Białystok façade involved almost exclusively two materials: stucco (for architectural decorations and busts on consoles) and wood (for sculptures on the attic). The busts, therefore, were made of stucco, i.e. lime mortar with an eventual addition of plaster. Particular parts of the sculptures were bound by wooden anchors. It is quite probable that the author of the sculptures was Johann Chryzostom Redler, who applied this technique – we know that in 1743 he was to have executed stuccos in Hetman Branicki's Warsaw palace; it is also an established fact that he worked for Branicki already in the 1730s. The Białystok busts were thus made of material, which, exposed for a longer period of time to the impact of unfavourable weather conditions, is threatened with serious damage. Could they have, therefore, survived in such conditions for almost three centuries? Thanks to archival photographs we know that throughout the whole period, all the way to the post-war reconstruction of the Palace, the busts remained in their original places. What is their state at present and can they be subjected to formal and iconographic analysis as eighteenth-century objects? This question pertains chiefly to busts from the Palace façade facing the garden, i.e. the West, a direction from which winds in Białystok usually blow.

At the time of the Second World War the Białystok Palace suffered enormous damage. The busts, however, with a single exception, survived in a better or slightly worse state, as is convincingly shown in photographs from 1945-1956 taken by Władysław Paszkowski (fig. 41-61). The reconstruction of the Palace was inaugurated soon after the war. The state of the preservation of the busts prior to their conservation conducted at the time is illustrated in photographs taken by Stanisław Kiliszek in about 1948 (fig. 62-73) although they depict almost exclusively sculptures facing the courtyard, which survived the war in a satisfactory condition (fig. 16-20, 22-26, 27-30).

Work on busts on facing the garden and on the side walls of the corps was not commenced until 1961. Conservation was conducted by a team of staff members from the Warsaw Ateliers for the Conservation of Historical Monuments under Stanisław Kiliszek (according to information from a conservation documentation catalogue). The Museum of the History of Medicine and Pharmacy at the Medical University in Białystok preserves plaster and concrete casts of models of four heads and 20 consoles made at the time of the conservation in question (fig. 74-77). The heads of all the busts facing the garden were replaced by completely new concrete ones, modelled on original eighteenth-century examples. Quite possibly, four best-preserved heads were used as models for making plaster casts (fig. 7, 9, 11, 13), while new models had to be prepared for the four remaining heads, much more damaged or outright non-extant. Without question, the four heads kept in the Museum were cast from new models. At the same time a single model was made entirely anew (fig. 77 and 8). The arms of the busts, however, were retained due to their much better condition, and were only coated with cement, thus repeating their original moulding. Just like the heads, all the consoles of the busts were made again. At the same time, almost every console facing the courtyard was exchanged.

Busts from the façade of the Białystok Palace thus possess historical value and can provide credible information about their original iconographic programme although, naturally, this is not true for all to the same extent. Busts facing the courtyard are sufficiently preserved to be regarded as authentic iconographic sources. Busts facing the garden can also provide information, especially about the number of male and female depictions. Some busts, closer to the original, portray, although in a rather general manner, the physiological types of the unpreserved authentic busts. It is high time, therefore, to deal with the iconography of the busts from the Palace in Białystok.